

Z K A R T H I S T O R I I

dr hab. Zbigniew KLIMIUK

WYDATKI WOJSKOWE W POLSCE W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM (1918-39) I ICH WPLYW NA GOSPODARKE

Słowa kluczowe: Druga Rzeczpospolita, budżet wojskowy, wydatki wojskowe, przedsiębiorstwa zbrojeniowe, etatyzm, preliminarz budżetowy, koniunktura gospodarcza.

STRESZCZENIE

Wydatki wojskowe wpływały w poważnym stopniu na powstanie i rozwój przedsiębiorstw państwowych, które były cechą charakterystyczną systemu gospodarczego Polski międzywojennej. Ekonomiści II Rzeczpospolitej na ogół zgadzali się co do tego, że względy militarne uzasadniały istnienie tych przedsiębiorstw. Jednak zasadniczą przyczyną ich istnienia była słabość rodzimego kapitału. Konieczność produkcji na potrzeby wojska prowadziła do bezpośredniej działalności produkcyjnej państwa. Formy tej działalności były różne, wyodrębnione z całości administracji państwowej, mające swoje statuty i osobowość prawną przedsiębiorstwa, przedsiębiorstwa skomercjalizowane, względnie coraz szerzej stosowane udziały w różnych spółkach prawa handlowego. Środki budżetowe MSWojsk uczestniczyły w powstaniu tych przedsiębiorstw. Przedsiębiorstwa wojskowe posiadały wszystkie cechy ówczesnego etatyzmu. W polskim etatyzmie trudno dopatrzeć się jakiegś myśli przewodniej, nie był on skierowany na objęcie przez państwo określonych dziedzin gospodarczych. Etatyzm pomyślany był jako sposób pomocy państwa dla prywatnych przedsiębiorstw. Tworzono przedsiębiorstwa wojskowe, ale oprócz nich nabywano w całości lub w części te zakłady, którym groziła upadłość lub nie rokowały należytego rozwoju.

Wstęp

Wydatki na uzbrojenie, wyekwipowanie i utrzymanie armii, miały poważny wpływ na produkcję przedsiębiorstw pracujących dla wojska oraz na produkcję przedsiębiorstw, które bezpośrednio nie były zaangażowane w dostawach wojsko-

wych. Wydatki wojska oddziaływały na poziom i rodzaj produkcji w różnych, ważnych dziedzinach. Fakt ten powodował przepływ kapitałów do produkcji związanej ze zbrojeniami i utrzymaniem wojska¹. Wydatki wojskowe finansowane z budżetu państwa wpływały poważnie na kształtowanie się nowych proporcji w pierwotnym podziale dochodu narodowego². Na dostawach wojskowych osiągał korzyści głównie wielki kapitał, oligopole, które uzyskały w ten sposób dodatkową broń w walce z niezorganizowanymi konkurentami i gospodarką drobnotowarową. Konieczność ponoszenia przez Polskę dużych wydatków wojskowych w okresie międzywojennym wynikała przede wszystkim z rosnącego zagrożenia militarnego ze strony dwóch największych sąsiadów: Związku Radzieckiego³ i Niemiec⁴. Na posiedzeniu Sejmu w dniu 20 lutego 1936 r. podczas debaty nad budżetem Ministerstwa Spraw Wojskowych gen. T. Kasprzycki stwierdził: *Wyścig zbrojeń trwa w pełni na całym świecie i zmienia się z miesiąca na miesiąc stosunek naszych zbrojeń w porównaniu z innymi państwami*⁵. Na przełomie lat 1935-36 Sztab Główny podjął studia porównawcze wyposażenia, uzbrojenia oraz struktury organizacyjnej armii polskiej w zestawieniu z armią niemiecką, francuską oraz radziecką. Wypadły one dla armii polskiej nadzwyczaj niekorzystnie. Wykazały bowiem jej wszechstronne zacofanie, w szczególności w zakresie struktury armii i jej uzbrojenia. *Zarysowuje się coraz silniejsza olbrzymia dysproporcja pomiędzy stanem i możliwościami uzbrojenia w Polsce [...], a u jej dwóch wielkich sąsiadów. Dysproporcja ta najsilniej występuje w dziale lotnicwa, broni pancerniej i motoryzacji oraz marynarki wojennej*⁶.

Oddziaływanie wydatków wojskowych na rolnictwo

W Polsce międzywojennej miała miejsce stosunkowo silna ingerencja państwa w życie gospodarcze kraju. Pisało na ten temat wielu ekonomistów przedwojen-

¹ A. Litwinowicz, *Przemysł wojenny w okresie dwudziestolecia*, „Niepodległość” 1958, t. VI, Londyn.

² Z. Landau, J. Tomaszewski, *Zarys historii gospodarczej Polski 1918-39*, Warszawa 1963, s. 67-128.

³ R. Wraga, *Sowiety grożą Europie*, Warszawa 1935, s. 8-14.

⁴ M. Jabłonowski, *Wobec zagrożenia wojną: wojsko a gospodarka Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1935-1939*, Warszawa 2001, s. 56-97.

⁵ T. Kasprzycki, *Przemówienie na posiedzeniu Sejmu 20.2.1936 r.*, Biblioteka Sejmowa, sprawozdanie stenograficzne 1936 r.

⁶ *Analiza przygotowań do wojny Polski, Niemiec i Sowieców*, CAW, akta „SeKOR”, t. 52.

nych⁷. Ingerencja ta dokonywana była różnymi drogami. Jedną z nich był budżet państwa, w którym wydatki wojskowe stanowiły największą pozycję. Dlatego też wydatki budżetu MSWojsk w poważnym stopniu oddziaływały na gospodarkę Polski. Oddziaływanie to było różnorodne, posiadało swoje negatywne i pozytywne strony. Wobec stosunkowo dużego stanu ilościowego żołnierzy w przedwrześniowej armii, znaczne sumy wydawano na wyżywienie wojska, jak i na wyżywienie koni wojskowych. W preliminarzach budżetów wojskowych środki przeznaczone na te cele wahały się w różnych latach bardzo znacznie. Wynikało to z poważnej różnicy cen płaconych za artykuły żywnościowe w różnych okresach. W roku budżetowym 1928/29 wojsko wydało na wyżywienie ludzi i koni 163 mln zł⁸. W tym samym roku wojsko wydało również ok. 150 mln zł na rezerwę zaopatrzenia. Mieściły się w niej także wydatki na produkty rolnicze magazynowane jako zapasy wojskowe. W roku 1933/34 wydatkowano z budżetu wojskowego 55 mln zł na wyżywienie ludzi i koni oraz ok. 297 mln zł na rezerwę zaopatrzenia i odnowienie materiałów, w ramach której znajdowały się częściowo artykuły pochodzenia rolniczego⁹. Tak znaczne zmniejszenie wydatków na wyżywienie w 1933/34 roku w porównaniu z 1928/29 roku, było wynikiem gwałtownego spadku cen artykułów rolnych w okresie kryzysu.

Znaczne zakupy zboża i innych artykułów przez wojsko wpływały na kształtowanie się poziomu cen produktów rolnych. Wojsko z reguły płaćo za zboże i inne artykuły rolne ceny wysokie, bardzo często znacznie przekraczające ceny rynkowe, czy notowania giełdowe. Niejednokrotnie wojsko podtrzymywało celowo wysokie ceny zboża. W 1928 roku MSWojsk miało współdziałać wraz z Ministerstwem Spraw Wewnętrznych w akcji mającej na celu powstrzymanie wzrostu cen żyta na przedniówku. MSW otrzymało wtedy z kredytów państwowej rezerwy zbożowej 4 mln zł na zakup zboża, z czego 1/3 mogło użyć bezzwłocznie na własne potrzeby, a resztę miało trzymać do dyspozycji specjalnej komisji międzyministerialnej przy MSW. Po zakupieniu 5,5 tys. ton zboża dalsze zakupy zostały wstrzymane ze względu na wzrost cen. MSW odstąpiło wojsku 2 tys. ton żyta ponad przewidziany protokołem kontyngent. Pomimo tego, że średnia cena zakupu zboża wynosiła ok. 41 zł za kwintal, wojsko regulowało swój rozrachunek z MSW według cen giełdowych w dniu przejścia po 52 zł za kwintal. Równocześnie wojsko zakupiło 16 tys. ton żyta interwencyjnego z rynków zagranicznych. Komisja międzyministerialna

⁷ M. Breit, *Stopa procentowa w Polsce*, Kraków 1933; T. Bernadzikiewicz, *Przerosty etatyzmu*, Warszawa 1936.

⁸ Zamknięcie rachunków państwowych za okres od 1 kwietnia 1928 roku do 31 marca 1929 roku. Przedłużenie rządowe, s. 63-65.

⁹ Zamknięcie rachunków państwowych za okres od 1 kwietnia 1933 r. do 31 marca 1934 r., s. 67-70.

ustaliła, że wojsko w tym czasie posiadało dostateczne zapasy, aby powstrzymać się od zakupów w okresie przednówka. Przeładowano przy tym magazyny wojskowe, uniemożliwiając przez to należyłą konserwację zboża. Obliczono, że wojsko wydałoby 3,2 mln zł mniej, gdyby zakupów zboża dokonało po żniwach. Wspomniana akcja nie dała spodziewanych efektów na skutek wysokich cen za zboże płacone przez wojsko¹⁰.

W warunkach Polski – kraju rolniczego – wojsko stanowiło więc poważny rynek zbytu dla artykułów rolnych. Co roku płynął na wieś znaczny strumień pieniędzy ze strony wojska. Wysokie ceny płacone za zboże były w pewnym stopniu środkiem dotacji skarbu państwa dla rolnictwa. Z tej dotacji korzystali głównie obszarnicy i większe gospodarstwa chłopskie. Nie zmienia postaci rzeczy fakt, że w okresie kryzysu władze wojskowe polecały dokonywać zakupów zboża nawet w małych ilościach u drobnych producentów. Większość zakupów dokonywano jednak u dużej własności rolnej.

Dokonując zakupu co roku znaczne ilości koni, wojsko wpływało na rozwój hodowli na wsi. Dla poparcia hodowli koni rasowych wojsko nabywało masowo konie po cenach przewyższających rynkowe¹¹, oddziaływało na rozwój organizacji hodowlanych, których członkom płacono ceny o 5% wyższe¹². Popieranie rasowej hodowli koni, szczególnie w okresie kryzysu, było zjawiskiem pozytywnym dla rozwoju rolnictwa w Polsce. Z drugiej strony wojsko pozbywało się niepotrzebnych mu koni, które sprzedawano głównie na wieś po cenach wyjątkowo niskich. Wysokie ceny płacone za dostarczane wojsku konie były, podobnie jak miało to miejsce przy zakupach zboża, swoistą dotacją skarbu państwa poprzez budżet wojskowy dla rolnictwa. Z tej dotacji korzystała głównie większa własność rolna¹³. Drobni producenci rolni, nie orientując się zazwyczaj w warunkach stawianych przez wojsko, dostarczali na spęd konie bez odpowiednich dokumentów lub w stanie nieodpowiadającym wymogom. Dlatego też otrzymywali oni ceny niższe od innych hodowców lub w ogóle nie mogli dokonać sprzedaży, chociaż ich konie odpowiadały zasadniczo warunkom wojskowym.

Wydatki budżetu wojskowego wpływały w pewnym stopniu na kierunki rozwoju produkcji rolnej w Polsce, a szczególnie na wzrost produkcji koni i hodowli owiec. Wojsko domagało się od dostawców materiałów włókienniczych, aby zawarty

¹⁰ Sprawozdanie Najwyższej Izby Kontroli o czynnościach dokonanych w 1928/29 r., s. 38-39.

¹¹ Sprawozdanie Najwyższej Izby Kontroli o czynnościach dokonanych w 1932/33 r., s. 27.

¹² Tamże, s. 33.

¹³ Tamże, s. 32-33.

był w nich pewien określony procent wełny pochodzenia krajowego. Zmuszało to producentów do zwiększania zakupów wełny krajowej. Mimo pewnych zastrzeżeń co do nacisku wywieranego w tej sprawie na producentów¹⁴, należy ocenić te posunięcia za słuszne, gdyż w okresie kryzysu gospodarczego, a właśnie wtedy nacisk ten był wywierany, wpływało na zwiększenie zakupów surowców pochodzenia krajowego. W latach kryzysu gospodarczego wojsko zwiększało zakup tkanin lnianych, a zmniejszało zakup tkanin bawełnianych¹⁵. W wyniku tego stwierdzono obniżkę cen materiałów bawełnianych przeciętnie o 5%, przy jednoczesnej podwyżce cen materiałów lnianych o 5%¹⁶. W okresie powszechnego reglamentowania obrotów handlowych z zagranicą oraz szczególnie silnego spadku cen produktów rolnych w Polsce, wywieranie nacisku na wzrost krajowej produkcji surowców rolnych było zjawiskiem pozytywnym.

Oddziaływanie na przemysł

W znacznie poważniejszym stopniu, niż miało to miejsce w rolnictwie, wpływały wydatki budżetu wojskowego na przemysł i jego rozwój. Po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku Polska nie posiadała prawie zupełnie przemysłu wojennego. Przemysł taki rozpoczęto budować wkrótce po powstaniu państwa polskiego. Przy powstawaniu przemysłu zbrojeniowego było rzeczą charakterystyczną odwrócenie kolejności, jaka zazwyczaj miała miejsce w krajach gospodarczo rozwiniętych. Kraje uprzemysłowione, posiadając wysoki potencjał produkcyjny, liczyły na pełne przedstawienie swego przemysłu zbrojeniowego na potrzeby wojny dopiero w okresie mobilizacji gospodarczej. W Polsce budowano wyspecjalizowany przemysł wojenny z myślą o przestawieniu go dopiero w przyszłości na produkcję o charakterze pokojowym¹⁷.

Ze środków budżetów wojskowych, względnie przy poważnym ich wsparciu, powstało szereg fabryk wytwarzających uzbrojenie i sprzęt wojskowy. Były to głównie fabryki produkujące broń ręczną, karabiny, pistolety, działa, amunicję, maski

¹⁴ Sprawozdanie Komisji do zbadania interwencjonizmu w zakresie przemysłowym, Warszawa 1939, s. 46-47.

¹⁵ W roku budżetowym 1932/33 wojsko zakupiło tkaniny bawełniane za 2,4 mln zł, a lniane za 5,9 mln zł. W 1933/34 zmniejszono zakup tkanin bawełnianych do 1,2 mln zł, a zwiększono zakup tkanin lnianych do 14,4 mln zł, Sprawozdanie Korpusu Kontrolerów za rok 1934/5, CAW, teczka Korpusu Kontrolerów nr 63.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ *Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*, cz. I, s. 135.

przeciwgazowe. Przedsiębiorstwa te były albo państwowe, albo prywatne, względnie o kapitale mieszanym¹⁸.

Wydatki budżetu wojskowego wpływały nie tylko na produkcję ściśle wojskową. Oprócz fabryk produkujących uzbrojenie powstały lub względnie rozwijały się zakłady przemysłowe, których produkcja częściowo (w większym lub mniejszym zakresie) była przeznaczona na użytek wojska, a które pomnażały potencjał gospodarczy kraju. W oparciu o dostawy dla wojska powstały w latach 1925-28 pierwsze w Polsce fabryki samolotów oraz wytwórnia silników lotniczych. Znana fabryka „Ursus” wybudowana została w 1928 roku jako wytwórnia silników do samochodów ciężarowych, czołgów oraz do samolotów szkolnych. Dla potrzeb wojskowych wybudowano fabrykę sprzętu teletechnicznego. W oparciu o zamówienia wojskowe powstały Zakłady Optyczne w Warszawie. W latach 1928-30 z inicjatywy wojska wybudowano w ramach Ministerstwa Przemysłu i Handlu fabrykę związków azotowych w Mościcach. Fabryka ta produkowała głównie nawozy azotowe dla rolnictwa, a poza tym również podstawowe składniki do wyrobu prochu i materiałów wybuchowych. Łącznie z wytwórniami produkującymi bezpośrednio dla wojska rozszerzały swoją produkcję na skutek zamówień wojskowych walcownie miedzi, aluminium, mosiądzu oraz wiele hut, a w szczególności huta starachowicka i ostrowiecka oraz huty Zagłębia Dąbrowskiego i Śląskiego. Ze środków budżetów MSW lub budżetów wojskowych ukrytych w innych ministerstwach dokonano też pewnych działań nad udoskonaleniem transportu kolejowego, szczególnie jeśli chodzi o zwiększenie przelotowości linii i węzłów oraz rozbudowy sieci łączności przewodowej w kraju¹⁹.

Określone potrzeby wojskowe, a co za tym idzie i wydatki budżetu wojskowego, wpłynęły w sposób decydujący na stan pewnych gałęzi przemysłu. Przykładem był przemysł motoryzacyjny²⁰. Wojsko zamierzało dokonać w przypadku wojny poboru ok. 10 tys. samochodów ciężarowych dla potrzeb armii²¹. Aby móc tego dokonać, trzeba było mieć na rynku prywatnym co najmniej 40 tys. samochodów. Tymczasem w 1937 roku znajdowało się w kraju ok. 6 tys. samochodów ciężarowych, wojsko mogło więc liczyć na pobór nie więcej niż 1.500 samochodów. Z tego względu władze wojskowe były zainteresowane w nasyceniu polskiej gospodarki większą ilością samochodów ciężarowych. Początkowo uznano, że motoryzacja kraju powinna być oparta na własnym przemyśle samochodowym. Aby rozwinąć

¹⁸ Tamże, s. 158.

¹⁹ T. Małecka, *Przemysł. Warunki rozwoju*, [w:] *Problemy gospodarcze Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1989, s. 43-93.

²⁰ Tamże, s. 202-204.

²¹ Wojsko zamierzało samo poczynając od 1937 r. zakupić 2 tys. samochodów ciężarowych.

własny przemysł samochodowy i zwiększyć zatrudnienie pracowników, stosowano wysokie cła ochronne na samochody importowane. Słuszna myśl o rozwoju własnego przemysłu samochodowego nie została w praktyce zrealizowana. W 1931 roku została zawarta umowa z firmą „Fiat”, której samochody nie nadawały się do polskich warunków, więc nie znajdowały w Polsce wielu nabywców. Poza tym warunki umowy z „Fiatem” nie były dla Polski korzystne i w konsekwencji mimo poważnych dotacji z budżetu wojskowego mających ułatwić powstanie i rozwój krajowej wytwórni samochodów, masowa produkcja ciężarówek nie rozwinęła się. W 1937 roku uznano, że polski przemysł samochodowy nie potrafi produkować dużo i szybko, a władzom wojskowym zależało na szybkości, więc otworzono rynek krajowy dla samochodów zagranicznych dbając tylko o to, aby zaopatrzenie polskiego rynku w dany typ samochodów powierzyć zasadniczo jednej firmie. Zostały zawarte z pewnymi zagranicznymi firmami umowy, na podstawie których otrzymały one znaczne obniżenie ceł na swoje samochody. Za to, zobowiązane były one do założenia początkowo montowni, a następnie do wybudowania i uruchomienia wytwórni wozów ciężarowych określonych typów. Pierwszą tego rodzaju umowę zawarto z firmą „General Motors”, która rozpoczęła budowę fabryki pod Lublinem. Fabryki tej nie zdążono jednak ukończyć do momentu wybuchu wojny. W sumie rezultat tych działań był niewielki.

Dostawy dla wojska wpłynęły znacznie na rozwój przemysłu włókienniczego, garbarskiego i konfekcyjnego. W 1928/29 roku wydano z budżetu wojskowego tylko na umundurowanie ponad 33 mln zł²², a w 1933/34 ponad 11 mln zł²³. Oprócz tego wydawano pewne sumy na materiały włókiennicze i skórzane z innych paragrafów budżetu wojskowego jako rezerwa zaopatrzenia, odnowienie materiałów, itd.

Ze względu na konieczność rozwoju rodzimej bazy przemysłowej, stanowiącej zaplecze dla zaopatrzenia wojska, stworzono dla firm krajowych bardzo dogodne warunki. Wojsko dokonywało często zakupów w firmach mających swoje wytwórnie w kraju po cenach o wiele wyższych od cen oferentów zagranicznych. Firmom krajowym udzielano z budżetu wojskowego wysokich zaliczek, umożliwiających im podjęcie produkcji bez większego ryzyka. Nie zawsze jednak te dogodne dla przedsiębiorstw warunki, stwarzane przez środki budżetowe, były wykorzystywane dla rozwoju produkcji krajowej.

Chcąc zapewnić sobie dostawy pewnych rodzajów produkcji wojsko dokonywało zakupu odpowiednich maszyn. Maszyny te oddawano następnie pewnym

²² Zamknięcie rachunków państwowych za okres od 1 kwietnia 1928 r. do 31 marca 1929 r. przedłożenie rządowe, s. 63-65.

²³ Zamknięcie rachunków państwowych za okres od 1 kwietnia 1933 r. do 31 marca 1934 r. przedłożenie rządowe, s. 67-68.

zakładom, które produkowały na nich na użytek wojska oraz mogły również produkować na użytek ogólny²⁴. W latach kryzysu gospodarczego zamówienia rządowe ratowały szereg zakładów od zamknięcia produkcji, a wielu pracowników od bezrobocia. Zgodnie z poleceniem Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów wojsko przy zawieraniu umów zobowiązywało dostawców do niezwalniania pracowników i utrzymania poziomu płac, chociaż nie pozwalało to wykorzystać niskowej koniunktury na ceny²⁵.

Poważny wpływ na rozwój gospodarczy kraju posiadały inwestycje wojskowe. Znaczenie inwestycji było szczególnie duże w latach kryzysu gospodarczego²⁶. Właśnie w tych latach kurczył się przyrost operacji kredytu długoterminowego, stanowiącego podstawę inwestycji, następował także spadek udzielonych Polsce kredytów zagranicznych²⁷. Kapitał prywatny obawiał się inwestować w latach kryzysu. Niektórzy ekonomiści uważali, że w tych warunkach inwestycje publiczne były jedynym możliwym środkiem prowadzącym do ożywienia gospodarczego i likwidacji bezrobocia²⁸. Inwestycje wojskowe były w takiej sytuacji istotnym środkiem ratującym gospodarkę kraju przed jeszcze większą depresją. W latach 1928-38 dokonano inwestycji w budżetu MSWojsk na²⁹:

- a) fortyfikację i budowle – 387 mln zł;
- b) inwestycje funduszu kwaterunku wojskowego – 145 mln zł;
- c) flotę wojenną – 57 mln zł;
- d) rezerwę zaopatrzenia, będącą inwestycją specjalnego typu w zapasach – 1.407 mln zł³⁰.

Ogółem inwestycje z budżetu MSWojsk wynosiły w tym okresie 2,19 mld zł. Do tego dodać należy inwestycje wojskowe dokonane z dochodów pozabudżetowych oraz wydatki wojskowe ukryte w budżetach ministerstw cywilnych, gdyż wydatki te (poza wydatkami na Korpus Ochrony Pogranicza z budżetu MSW) w ogromnej

²⁴ Dokonując np. zakupu maszyn do wyrobu amunicji zapłacono ok. 1 mln zł więcej niż gdyby zakupiono je zagranicą, Sprawozdanie NIK o czynnościach dokonanych w 1925 r., s. 51; Sprawozdanie Korpusu Kontrolerów za 1936/7 r., CAW, nr 94.

²⁵ Sprawozdanie Najwyższej Izby Kontroli o czynnościach dokonanych w 1933/34 r., zeszyt III, s. 18.

²⁶ L. Robbins, *Wielkie przesilenie gospodarcze*, Towarzystwo Ekonomiczne, Kraków, 1937, 24-67.

²⁷ K. Secomski, *Podstawy polityki inwestycyjnej*, Warszawa 1947, s. 25-26.

²⁸ K. Studentowicz, *Wstęp do książki J. Robinson. Walka z bezrobociem. Wstęp do teorii zatrudnienia*, Warszawa 1947, s. 13.

²⁹ K. Secomski, *Podstawy polityki inwestycyjnej...*, dz. cyt., s. 68-69.

³⁰ Tamże, s. 72.

większości przeznaczone były na inwestycje. Inwestycje wojskowe stwarzały zapotrzebowanie na wiele artykułów przemysłowych oraz łągodziły bezrobocie.

Budżet wojskowy oddziaływał poważnie na powstanie i rozwój przedsiębiorstw państwowych, które były cechą charakterystyczną ustroju gospodarczego Polski międzywojennej. Ekonomisci II Rzeczypospolitej na ogół zgadzali się co do tego, że względy militarne sankcjonowały istnienie tych przedsiębiorstw³¹. Jednak zasadniczą przyczyną ich istnienia była słabość rodzimego kapitalizmu³². Konieczność produkcji na potrzeby wojska prowadziła do bezpośredniej działalności produkcyjnej państwa. Formy tej działalności były różne, wyodrębnione z całości administracji państwowej, mające swoje statuty i osobowość prawną przedsiębiorstwa, przedsiębiorstwa skomercjalizowane, względnie coraz szerzej stosowane udziały w różnych spółkach prawa handlowego³³. Środki budżetowe MSWojsk współdziałały w powstaniu tych przedsiębiorstw. W latach 1925-32/33 dotacje dla przedsiębiorstw wojskowych wynosiły tylko z budżetu MSWojsk, nie licząc dotacji pozabudżetowych, ponad 105 mln zł³⁴.

Przedsiębiorstwa wojskowe posiadały wszystkie cechy ówczesnego etatyizmu. W polskim etatyzmie trudno dopatrzeć się jakiejś myśli przewodniej, nie był on skierowany na objęcie przez państwo określonych dziedzin gospodarczych. Etatyzm ten przewidziany był jako sposób pomocy państwa dla potrzebujących jej prywatnych przedsiębiorstw. Tworzono przedsiębiorstwa wojskowe, ale oprócz nich nabywano w całości lub w części te zakłady, którym groziła upadłość lub nie rokowały należytego rozwoju³⁵. Przykładem tego było przejęcie przez państwo upadłej firmy „Plage i Laškiewicz”, przejęcie przez wojsko zakładów lotniczych „Skody”, udziały wojska w firmie „Podlaska Wytwórnia Samolotów”. Przykładem były też Zakłady Mechaniczne „Ursus”, które mając zadłużenie w Banku Gospodarstwa Krajowego na sumę 26,4 mln zł, przejęte zostały przez Państwowe Zakłady Inżynieryjne³⁶. Podobnych przykładów było wiele.

W celu pełnego wykorzystania zdolności wytwórczej przedsiębiorstw wojskowych podejmowały one produkcję na rynek prywatny. Działalność ta była najczęściej nierentowna, powodowała straty pokrywane przez MSW w ramach dostaw

³¹ Takie stanowisko zajmowali m.in. A. Krzyżanowski, *Polityka i gospodarstwo*, Kraków 1931, s. 464 oraz T. Bernadzikiewicz, *Przerosty etatyizmu*, wyd. II, Warszawa 1936.

³² K. Ostrowski, *Polityka finansowa Polski przedwrześniowej*, Warszawa 1958, s. 46.

³³ Tamże, s. 214 i następn.

³⁴ Zamknięcie rachunków państwowych, przedłożenia rządowe za lata 1925-32/33.

³⁵ T. Grabowski, *Inwestycje zbrojeniowe w gospodarce Polski międzywojennej*, Warszawa 1963, 45-87.

³⁶ T. Bernadzikiewicz, *Przerosty etatyizmu...*, dz. cyt., s. 32-33.

wojskowych³⁷. Produkcja przedsiębiorstw wojskowych na rynek prywatny była mocno krytykowana. Uważano, że dezorganizuje ona rynek. Zastrzegano, że inicjatywa etatystyczna nie powinna być podejmowana dopóty, dopóki „nie wykorzystano wszystkich środków polityki interwencyjnej dla realizacji koniecznych zadań przez inicjatywę prywatną”³⁸.

Należy zastanowić się, czy wykorzystane zostały wszystkie ówczesne możliwości zwiększenia obronności kraju, zagrożonej szczególnie po dojściu Hitlera do władzy w Niemczech. Wiadomo ogólnie, że wojsko polskie słabo było uzbrojone w 1939 roku. Z drugiej strony aparat produkcyjny polskiego przemysłu nie był w pełni wykorzystany³⁹. Państwowe Zakłady Inżynieryjne traciły wiele na wykonywanych odlewach potrzebnych do silników samochodowych ze względu na małe zapotrzebowanie produkcji⁴⁰. Możliwości produkcyjne fabryk lotniczych były wykorzystane w niektórych okresach zaledwie w 50%⁴¹. Możliwości zwiększenia produkcji istniały szczególnie w okresie kryzysu gospodarczego w latach 1929-35. Kryzys w Polsce miał przebieg wyjątkowo ostry, zaczął się wcześniej i trwał dłużej niż w innych krajach kapitalistycznych. Spadek produkcji był w Polsce w latach kryzysu bardzo silny. Ilustruje to poniższe zestawienie.

Tabela. Spadek produkcji wybranych wyrobów w okresie Wielkiego Kryzysu

Wyrób	Jednostka miary	Produkcja w roku	
		1929	1932
Węgiel kamienny	mln ton	46,2	28,8
Ruda żelaza	tys. ton	660	77
Surówka	tys. ton	704	199
Stal	tys. ton	1.377	564
Koncentraty cynku	tys. ton	374	73
Koncentraty ołowiu	tys. ton	17	5,5
Energia elektryczna	mln KWh	3.048	2.257

Źródło: Mały Rocznik Statystyczny 1939 r., s. 127-129.

³⁷ Tamże, s. 43 i nast.

³⁸ Sprawozdanie Komisji do zbadania interwencjonizmu w zakresie przemysłowym, Warszawa 1939, s. 65.

³⁹ E. Wageman, *Metody walki z kryzysem*, Warszawa 1935, 46-68.

⁴⁰ Sprawozdanie NIK ... w 1936/7 r., zeszyt III, s. 80-81.

⁴¹ Raport roczny za 1929/30 r., CAW,teczka Korpusu Kontrolerów nr 25.

Spadła również w okresie kryzysu produkcja artykułów włókienniczych.

Tabela. Spadek produkcji wyrobów włókienniczych w okresie Wielkiego Kryzysu

Wyrób	Jednostka miary	Produkcja w roku	
		1929	1932
Przędza	tys. q	1.292	1.164
Tkaniny	tys. q	912	729

Źródło: Mały Rocznik Statystyczny 1938 r., s. 126.

Wskaźnik produkcji przemysłowej ogółem był w Polsce w 1932 roku, a więc w okresie najsilniejszego spadku produkcji w latach kryzysu, niższy niż w jakimkolwiek innym kraju kapitalistycznym⁴². Dopiero w 1937 roku został przekroczony wskaźnik produkcji przemysłowej z 1928 roku⁴³. Przez cały okres kryzysu utrzymywało się w Polsce wysokie bezrobocie. Liczba zarejestrowanych bezrobotnych wynosiła: w 1928 roku – 126 tys. osób; w 1931 roku – 313 tys. osób; w 1934 roku – 414 tys. osób; w 1937 roku – 470 tys. osób⁴⁴. Nie był więc w pełni wykorzystany aparat produkcyjny, marnotrawiona była siła robocza, a jednocześnie szereg pilnych potrzeb obywateli i państwa, w tym i wojska, nie było zaspokojonych⁴⁵.

Czy istniała więc możliwość prowadzenia takiej polityki finansowej, która mogłaby przynajmniej częściowo złagodzić kryzys i stworzyć możliwości wyjścia z niego?

Nie do końca przemyślana polityka finansowa przedwojennych rządów nie pozwoliła na możliwie szybkie przezwycięzenie kryzysu⁴⁶. Sanacyjny rząd prowadził w okresie kryzysu politykę deflacyjną. W latach kryzysu zmniejszył się obieg pieniądza połączony z jednoczesnym spadkiem cen, następował wzrost ciężarów świadczeń na rzecz państwa, pogłębiało się zadłużenie, zmniejszały się płace nominalne, a banki zredukowały sumy udzielonych pożyczek⁴⁷. Taka polityka finansowa nie pozwoliła na wykorzystanie istniejących możliwości produkcyjnych dla zwiększenia siły obronnej państwa. Wskazuje się na nie pozbawione pewnych racji stanowisko

⁴² Mały Rocznik Statystyczny 1939 r., s. 146 i nast.

⁴³ Tamże.

⁴⁴ L. Grosfeld, *Polska w latach kryzysu gospodarczego*, Warszawa 1952, s. 115.

⁴⁵ Z. Knakiewicz, *Deflacja polska 1930-35*, Warszawa 1967, 40-89.

⁴⁶ K. Studentowicz, *Wstęp do książki J. Robinson. Walka z bezrobociem. Wstęp do teorii zatrudnienia*, Warszawa 1947, s. 19.

⁴⁷ K. Ostrowski, *Polityka finansowa Polski przedwrześniowej*, s. 181 i nast.

K. Studentowicza⁴⁸, że w okresie masowego bezrobocia system bankowy nie tylko mógł, ale powinien stworzyć, bez żadnego dodatkowego pokrycia, wiele miliardów dodatkowej ilości kredytów, które mogłyby być przeznaczone na rozszerzenie akcji inwestycyjnej i zwiększenie wysiłku zbrojeniowego. Wprawdzie w latach kryzysu nie zmniejszono wydatków budżetu wojskowego, przy mniejszym ogólnie budżecie państwa, co oznaczało wzrost realnych wydatków wojskowych. Ale potrzeby wojska były daleko jeszcze od ich zaspokojenia – nie było broni pancерnej, nowoczesnych samolotów, środków łączności, motoryzacji, itp. Odpowiednia polityka finansowa mogła bez obcinania budżetów innych resortów wpłynąć na pełniejsze wykorzystanie możliwości produkcyjnych, a tym samym na zwiększenie zdolności lepszego zaopatrzenia wojska w nowoczesny sprzęt bojowy. Bez przesady należy więc stwierdzić, że jedną z przyczyn klęski wrzesniowej była niewłaściwa polityka finansowa niektórych rządów (szczególnie w okresie Wielkiego Kryzysu).

Jeżeli można wskazać na dodatnie (mocne) strony wojskowych wydatków wojennych w ówczesnych warunkach, to z drugiej strony trzeba również podkreślić ich negatywny wymiar w całokształcie gospodarki Polski okresu międzywojennego. Budżet wojskowy był tabu, którego nie można było ruszyć⁴⁹. Jeżeli państwo zmuszone było zmniejszyć swoje wydatki, budżet wojskowy pozostawał nienaruszony⁵⁰. Rząd uzyskał, dzięki ustawie skarbowej z 1927 roku, znaczną swobodę w rozporządzaniu kredytami budżetowymi na cele wojskowe. Swobody tej domagał się J. Piłsudski. Uprawnienia rządu w rozporządzaniu wydatkami na wojsko pozostały już na stałe, wyłączając budżet wojskowy spod normalnych rygorów budżetowych⁵¹. J. Piłsudski otwarcie stwierdził w Komisji Budżetowej Senatu, że zakwestionowane przez Sejm kwoty dotyczące wydatków reprezentacyjnych wojska na lata 1929/39 zostaną mu przez rząd zwrócone i gdyby tylko tego zażądał, otrzymałby od rządu nawet cztery razy więcej⁵².

Wydatki wojskowe powodowały wiele komplikacji w budżecie państwa. Przez szereg lat – od 1930/31 do 1935/36 – budżet państwa był deficytowy. Wydatki wojskowe ograniczały realizację innych pilnych potrzeb państwa. Wysoki udział wydatków wojskowych w dochodzie narodowym musiał ujemnie rzutować na całą gospodarkę narodową. Rozwijały się głównie te dziedziny gospodarcze, które związane były produkcją dla wojska. Przedwojenni ekonomiści przyznawali, że w Polsce uzbrojenie

⁴⁸ K. Studentowicz, *Wstęp do książki...*, dz. cyt., s. 21.

⁴⁹ L. Grosfeld, *Polska w latach kryzysu gospodarczego 1929-1933*, s. 104.

⁵⁰ K. Ostrowski, *Polityka finansowa Polski przedwrzesniowej*, s. 263.

⁵¹ Tamże, s. 165.

⁵² J. Piłsudski, *Pisma zbiorowe*, t. IX, Warszawa 1937, s. 141.

pracownika w narzędzia pracy było o wiele słabsze niż w innych krajach⁵³. Przemysł, głównie średni i drobny, posiadał przestarzałe urządzenia i wymagał modernizacji. W opłakanym stanie znajdowało się polskie rolnictwo. Wyjątkowo zły był stan dróg i komunikacji. Słabo, w porównaniu z innymi krajami, był rozwinięty handel zagraniczny, chociaż osiągnięty został znaczny postęp. Szereg przedsięwzięć natury gospodarczej czy socjalno-kulturowej w Polsce wymagało realizacji, jednak brak było na to środków finansowych, które przedwojenne rządy przeznaczały na wojsko. Taki stan rzeczy musiał wpływać ujemnie na siłę obronną kraju, która najwyższy poziom osiągała w „fazie pełnego rozwoju gospodarczego i narastania dobrobytu materialnego w najszerszych warstwach społeczeństwa”⁵⁴.

Wydatki budżetu wojskowego były ogromnym ciężarem dla ludzi pracy. Dostawy wojskowe przynosiły zyski firmom często kosztem pracujących, którzy ponosiły koszty zbrojeń. Państwo czerpało swoje dochody, wydawane w tak dużym zakresie na wojsko, głównie z obciążeń ludzi pracy najemnej, w stosunku do których był uprawiany „rozbój podatkowy”⁵⁵. W przypadku konieczności zmniejszenia wydatków państwa, dokonywano tego w tych działach-budżetu, które dotyczyły wywalczonych uprawnień pracowniczych. W celu osiągnięcia równowagi budżetowej w 1936/37 roku zostały obniżone wydatki w stosunku do roku poprzedniego o ok. 100 mln zł. Dokonano tego poprzez redukcję zaopatrzeń emerytalnych i inwalidzkich, zmniejszenie wydatków na opiekę społeczną, częściowe zamrożenie obsługi długów i ich konwersję oraz pewne skomprimowanie wydatków w różnych resortach, przy czym wydatki MSWojsk oraz MSW (Korpus Ochrony Pogranicza i policja) pozostały nietknięte⁵⁶. Po wybuchu wojny we wrześniu 1939 roku szukano nowych dochodów na wydatki wojenne. Wydane wówczas akty normatywne z dziedziny podatkowej, nie mające już praktycznego znaczenia, zwiększały o 20% podatek od dochodów z pracy i podwyższały podatek od wynagrodzeń z funduszków publicznych.

Przytłoczenie budżetu wydatkami militarnymi nie pozwalało na wydawniejsze finansowanie ulg socjalno-kulturalnych. Stosunkowo szerzej państwo finansowało przedwrześniowe szkolnictwo podstawowe, ale i w tej dziedzinie były ogromne zaniedbania, które ze względu na wysokie wydatki wojskowe trudno było usunąć. W 1931 roku, np. wydatki na budowę szkół wynosiły tylko 1 mln zł. Wydatki budżetowe na opiekę społeczną w latach kryzysu kurczyły się gwałtownie⁵⁷.

⁵³ E. Kwiatkowski, *Dysproporcje*, Biblioteka T.S.L., Kraków 1932, s. 208 i nast.

⁵⁴ Tamże, s. 304.

⁵⁵ L. Grosfeld, *Polska w latach kryzysu gospodarczego 1929-33*, s. 106.

⁵⁶ K. Ostrowski, *Polityka finansowa...*, dz. cyt., s. 263.

⁵⁷ L. Grosfeld, *Polska w latach kryzysu...*, dz. cyt., s. 109.

Analiza struktury wydatków wojskowych

Analizując budżet MSWojsk należy zatrzymać się jedynie na wydatkach tego budżetu, gdyż dochody odgrywały nieznaczną rolę w budżecie państwa. W roku 1927/28 np. osiągnięte dochody budżetu MSWojsk wynosiły 13.298 tys. zł⁵⁸, co stanowiło 0,48% dochodów ogólnopaństwowych. W latach następnych dochody budżetowe MSWojsk stanowiły jeszcze mniejszy procent w stosunku do dochodów państwa, np. w 1928/29 roku wynosiły 3.776 tys. zł⁵⁹, tj. 0,13% uzyskanych ogólnych dochodów państwa. Podobnie kształtowały się dochody budżetowe MSWojsk aż do 1939 roku.

Wydatki budżetu MSWojsk stanowiły największą pozycję w wydatkach budżetu Polski międzywojennej. Kolejne rządy przedkładały Sejmowi preliminarze budżetowe, w których pozycje przewidywanych wydatków wojskowych wynosiły ok. 1/3 ogólnych wydatków budżetu państwa. Przedwojenny Sejm na ogół bez większych zmian przyjmował proponowany przez rząd budżet MSWojsk, a często drogą dodatkowych uchwał jeszcze go powiększał. Posłowie w trakcie debat budżetowych ubolewali na tym, że budżetu wojskowego nie można ze względu na ograniczone możliwości finansowe państwa, jeszcze bardziej powiększyć⁶⁰. Przyjęty przez Sejm budżet MSWojsk w poszczególnych latach, po uwzględnieniu uchwał sejmowych przyznających dodatkowe kredyty w trakcie trwania roku budżetowego, przedstawia poniższa tabela.

Tabela. Uchwalone przez Sejm wydatki budżetu państwa i budżetu MSWojsk w latach 1925-1939/40 (w tys. zł)

Rok budżetowy	Wydatki budżetu państwa	Wydatki budżetu MSWojsk	Wydatki budżetu MSW w stosunku do wydatków budżetu państwa (w %)
1925	2.169.850	725.100	33,42
1926/27 ⁶¹	2.396.439	769.271	32,10
1927/28	2.570.642	839.272	32,65
1928/29	2.895.019	871.061	30,09

⁵⁸ Zamknięcie rachunków państwa za rok 1927/28.

⁵⁹ Zamknięcie rachunków państwa za rok 1928/29.

⁶⁰ Sprawozdawca Komisji Budżetowej np. poseł dr K. Polakiewicz w trakcie omawiania budżetu na rok 1934/35 stwierdził m.in. „Badając budżet wojska na rok 1934/35 stwierdziłem rozbieżność pomiędzy rosnącymi potrzebami armii w związku z koniecznością utrzymania obronności Polski na poziomie technicznym państw sąsiedzkich, a ograniczonymi możliwościami budżetowymi naszymi” (Sprawozdanie Komisji Budżetowej o preliminarzu budżetowym na rok 1934/35).

⁶¹ Obejmuje pięć kwartałów: cały 1926 roku i pierwszy kwartał 1927 roku.

Rok budżetowy	Wydatki budżetu państwa	Wydatki budżetu MSWojsk	Wydatki budżetu MSW w stosunku do wydatków budżetu państwa (w %)
1929/30	3.056.865	871.435	28,50
1930/31	3.023.633	844.596	27,93
1931/32	2.966.696	847.600	29,05
1932/33	2.497.386	839.990	33,63
1933/34	2.562.594	829.000	32,35
1934/35	2.231.253	768.000	34,42
1935/36	2.249.068	768.000	34,10
1936/37	2.238.339	768.000	34,31
1937/38	2.310.578	768.000	33,24
1938/39	2.474.935	800.000	32,32
1939/40	2.525.848	800.000	31,67

Źródło: Zamknięcie rachunków państwa z poszczególnych lat.

Najbardziej interesującym zagadnieniem jest wysokość dokonanych wydatków budżetowych. Od roku budżetowego 1934/35 dokonane wydatki budżetowe MSWojsk pokrywały się w ogólnych ramach z uchwalonym przez Sejm preliminarem. W latach poprzednich występowały często dość znaczne różnice pomiędzy preliminarem a dokonanymi wydatkami.

Tabela. Wysokość dokonanych wydatków budżetowych państwa i MSWojsk w latach 1925-1938/39 (w tys. zł)

Rok budżetowy	Dokonane wydatki budżetowe państwa	Dokonane wydatki budżetowe MSWojsk	Wydatki budżetowe MSWojsk w stosunku do wydatków budżetowych państwa (w %)
1925	2.040.371	692.380	33,93
1926/27 ⁶²	2.397.678	770.315	33,50
1927/28	2.553.098	839.071	32,86
1928/29	2.841.076	870.285	30,63
1929/30	2.992.728	866.029	28,94
1930/31	2.813.870	778.419	29,76
1931/32	2.467.673	763.426	30,94
1932/33	2.245.291	767.999	34,20

⁶² Tamże.

Rok budżetowy	Dokonane wydatki budżetowe państwa	Dokonane wydatki budżetowe MSWojsk	Wydatki budżetowe MSWojsk w stosunku do wydatków budżetowych państwa (w %)
1933/34	2.287.049	761.900	34,19
1934/35	2.209.292	768.000	34,76
1935/36	2.228.087	768.000	34,47
1936/37	2.212.598	768.000	34,60
1937/38	2.316.700	768.000	33,15
1938/39 ⁶³	2.474.900	800.000	32,32

Źródło: Zamknięcie rachunków państwa.

Należy zwrócić uwagę, że faktyczne wydatki budżetu MSWojsk prawie w każdym roku stanowiły większy odsetek wydatków budżetowych państwa niż przewidywał to preliminarz przyjęty przez Sejm. W roku budżetowym 1933/34 preliminarz budżetowy przewidywał dla MSWojsk 32,25% wydatków ogólnopaństwowych, a faktyczne wydatki wynosiły 34,19% wydatków państwa. W innych latach różnice te były mniejsze. Powyższe tabele pokazują, że jeżeli następowało zmniejszenie prelimitowanych wydatków budżetowych, to wydatki budżetu MSWojsk zmniejszały się stosunkowo mniej niż ogólne wydatki budżetowe. W 1929/30 roku np. dokonane wydatki budżetu państwa były niższe od preliminarza uchwalonego przez Sejm o 64.137 tys. zł, co stanowiło zmniejszenie wydatków budżetu państwa o 2,1%, natomiast dokonane wydatki budżetu MSWojsk były niższe od preliminarza o 5.400 tys. zł, co stanowiło zmniejszenie budżetu MSWojsk o 0,6%. Względnie dokonane wydatki budżetu państwa były niższe od preliminarza, a wydatki MSWojsk pozostawały bez zmian (np. w latach 1933/34-1936/37). Była to jedna z wielu form maskowania z wiadomych względów (bezpieczeństwo) dokonanych wydatków wojskowych.

Dokonane wydatki budżetowe MSWojsk stanowiły poza latami 1929/30 i 1930/31 ponad 30% wydatków budżetowych państwa. Wydatki te przewyższały znacznie wydatki każdego innego ministerstwa. Najwyższe wydatki w omawianym okresie, poza MSWojsk, osiągnęło Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, ale jego wydatki wahały się w granicach 13,98-15,75% wydatków budżetu państwa. Stanowiło to, poza latami 1929/30 i 1930/31, mniej niż połowę wydatków budżetowych MSWojsk. Znalazło tu w całej pełni potwierdzenie charakteru państwa polskiego w okresie międzywojennym, które mimo wielu potrzeb gospodarczych, oświaty i kultury największą część swego budżetu musiało ze wzglę-

⁶³ Dane według Małego Rocznika Statystycznego z 1939 roku.

du na rosnące zagrożenie zewnętrzne (Niemcy oraz Związek Radziecki) przeznaczyć na wojsko.

Tabela. Wydatki budżetowe Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w latach 1925-1938/39

Rok budżetowy	Wydatki Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (w tys.)	Udział wydatków MWRiOP w wydatkach budżetowych państwa (w %)
1925	309.075	15,15
1926/27 ⁶⁴	359.696	15,00
1927/28	361.060	14,14
1928/29	431.835	15,20
1929/30	462.688	15,46
1930/31	443.163	15,75
1931/32	356.679	14,45
1932/33	321.932	14,34
1933/34	422.086	14,08
1934/35	308.835	13,98
1935/36	342.367	15,37
1936/37	345.110	15,60
1937/38	355.657	15,39
1938/39 ⁶⁵	376.146	15,30

Źródło: Zamknięcie rachunków państwa.

Wydatki wojskowe w budżetach innych ministerstw przeznaczone były na utrzymanie Korpusu Ochrony Pogranicza, na inwestycje kolejowe o charakterze kolejowym, przejazdy osób wojskowych kolejami, na pokrycie kosztów wykorzystania przez siły zbrojne państwowej sieci łączności oraz na budowę łączności o charakterze wojskowym itd.⁶⁶. Od 1936 roku Sztab Główny przystąpił do opracowania planu rozbudowy sił zbrojnych, a zakres prac na rzecz wojska dokonywanych przez ministerstwa cywilne poważnie rozszerzył się. Prace poszczególnych ministerstw cywilnych w dziedzinie wojskowej dotyczyły różnorodnych zagadnień⁶⁷.

⁶⁴ Obejmuje pięć kwartałów: cały 1926 roku i pierwszy kwartał 1927 roku.

⁶⁵ Dane preliminarza budżetowego przyjętego przez Sejm.

⁶⁶ *Polskie siły zbrojne w drugiej wojnie światowej*, t. 1, Instytut Historyczny im. Gen. Sikorskiego, Londyn 1951, s. 143.

⁶⁷ Tamże, s. 172-174.

Ministerstwo Rolnictwa przygotowało rezerwę zbożową, budowało magazyny zbożowe, przygotowało w myśl dyrektyw Sztabu Głównego sieć tajnych lotnisk, a wszelkie większe wylesienia, zalesienia i melioracje, dostosowywało do wymagań operacyjnych. Ministerstwo Przemysłu i Handlu współpracowało z MSWojsk nad rozbudową przemysłu wojennego, rozbudową Centralnego Okręgu Przemysłowego, budową sieci rurociągów gazowych, elektryfikacją kraju, przygotowaniem surowców dla potrzeb wojskowych, mobilizacją przemysłu, przygotowaniem materiałów pędnych, itd. Ministerstwo Komunikacji już uprzednio było silnie wciągnięte w prace na rzecz wojska. W ostatnich latach przed wojną całość budżetu tego ministerstwa na inwestycje wodne przeznaczona była na urządzenia wodne związane z fortyfikacjami. Poza tym utworzona w 1937 roku i działająca wewnątrz tego ministerstwa komisja motoryzacyjna opracowywała plany motoryzacji kraju i wcielała je w życie zgodnie z planem motoryzacji wojska.

Ministerstwo Poczty i Telegrafów coroczny budżet swoich inwestycji uzgadniało ze Sztabem Głównym. Poza tym Sztab Generalny dysponował corocznie sumą 300 tys. zł w ramach tego ministerstwa na inwestycje o charakterze ściśle wojskowym. Ministerstwo to przygotowało też państwową sieć łączności na potrzeby wojny. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych ze swego budżetu utrzymywało z kolei organizację ściśle wojskową – Korpus Ochrony Pogranicza.

Wydatki Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego, zaliczane jako wydatki wojskowe, znajdowały się stale w budżecie Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Wynosiły one w ostatnich latach przed wojną ok. 7 mln zł rocznie. Z budżetu MWRiOP opłacane były również koszty utrzymania korpusów kadetów oraz wojskowych szkół dla małoletnich⁶⁸. Poza tym wszystkie ministerstwa zajęte były pracami nad przygotowaniem obrony przeciwlotniczej kraju.

Nie można dziś ustalić wysokości wydatków ministerstw cywilnych na potrzeby wojska. Przedwojenny szef Sztabu Głównego gen. Stachiewicz, gen. Litwinowicz oraz gen. Wiatr – współautorzy wydanej w Londynie pracy „Polskie siły zbrojne w drugiej wojnie światowej” – szacowali wydatki wojskowe ministerstw cywilnych na sumę 90 mln zł rocznie⁶⁹. W rzeczywistości ukryte wydatki wojskowe w budżetach ministerstw cywilnych były wyższe. Według autorów wspomnianej pracy wydatki na KOP wynosiły rocznie ok. 40 mln zł w budżecie Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Tymczasem wydatki KOP w niektórych latach poważnie przekroczyły wymienioną sumę.

⁶⁸ Biuro budżetowe MSW, CAW, t. 6.

⁶⁹ *Polskie siły zbrojne...*, dz. cyt., s. 143 i 205.

Tabela. Wydatki Korpusu Ochrony Pogranicza w budżecie Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w latach 1925-1938/39 (w tys. zł)

Rok budżetowy	Wydatki Korpusu Ochrony Pogranicza
1925	39.954
1926/27 ⁷⁰	41.778
1927/28	37.930
1928/29	52.278
1929/30	56.817
1930/31	61.264
1931/32	59.167
1932/33	45.488
1933/34	41.471
1934/35	38.852
1935/36	37.550
1936/37	37.049
1937/38	37.037
1938/39	37.037

Źródło: Preliminarze budżetowe RP. Przedłożenia rządowe.

Poza wydatkami na KOP pozostałe wydatki wojskowe ukryte w budżetach ministerstw cywilnych wynosiły 50 mln zł rocznie. Również ta kwota wywołać musiała zastrzeżenia z tego względu, że od 1936 roku, tj. od czasu rozbudowy sił zbrojnych, prace poszczególnych ministerstw cywilnych na rzecz wojska poważnie wzrosły⁷¹. Musiały więc również od tego czasu wzrosnąć ukryte wewnątrz innych ministerstw wydatki wojskowe, przy czym wzrost ten musiał być poważny.

Poza tym poszczególne ministerstwa oddawały dodatkowo swoje kredyty do dyspozycji MSWojsk. W ten sposób budżet MSWojsk zasilany był środkami, o których Sejm prawdopodobnie nie wiedział, chociaż były to wydatki budżetowe. W sprawozdaniu Korpusu Kontrolerów (instytucji kontrolnej MSWojsk) za rok 1929/30 znajduje się wzmianka, że niezależnie od kredytów innych ministerstw, MSWojsk dysponowało dodatkowo następującymi sumami⁷²: z budżetu Ministerstwa Spraw Zagranicznych – 405 tys. zł, Ministerstwa Komunikacji – 11.977 tys. zł, Ministerstwa Poczty i Telegrafów – 995 tys. zł. Razem wynosiło to 13.377 tys. zł. Należy przypuszczać, że również w innych latach budżetowych przekazywane były do

⁷⁰ Obejmuje pięć kwartałów: cały 1926 roku i pierwszy kwartał 1927 roku.

⁷¹ Tamże, s. 172-174.

⁷² Raport roczny za 1929/30 r., CAW, Teczka korpusu kontrolerów, nr 25, s. 49.

MSWojsk podobne kredyty. Oznacza to, że środki ukrywane na wydatki wojskowe w budżetach innych resortów przekraczały poważnie sumę 90 mln zł.

Inną formą ukrywania wydatków wojskowych były renty inwalidzkie i pensje. Wydatki tej części budżetu zaliczyć należy bezspornie do wydatków wojskowych, gdyż dotyczyły one osób wojskowych, a w szczególności rent inwalidów wojennych. W 1933/34 roku np. preliminarz budżetowy przewidywał 137.050 tys. zł⁷³ na renty inwalidzkie i pensje z czego:

- a) renty inwalidzkie i pensje – 131.500 tys. zł;
- b) pensje weteranów powstań narodowych – 1.300 tys. zł;
- c) pensje orderowe – 2.050 tys. zł;
- d) zaopatrzenie byłych skazańców politycznych – 2.200 tys. zł.

Z powyższych wydatków jedynie pensje weteranów powstań narodowych i zaopatrzenie byłych skazańców politycznych, a więc w sumie 3.500 tys. zł należało uznać jako wydatki niewojskowe, pozostałą część zaś (133.550 tys. zł) jako wydatki wojskowe. Podobne propozycje kształtowały się wewnątrz tej części budżetu w całym analizowanym okresie. Ta znaczna suma nie wchodziła w skład budżetu MSWojsk i tym samym pozornie obniżała jego wysokość. Wydatki budżetowe na renty inwalidzkie i pensje⁷⁴ prezentuje poniższe zestawienie.

Tabela. Wydatki budżetowe na renty inwalidzkie i pensje (w tys. zł)

Rok budżetowy	Wydatki na renty inwalidzkie i pensje
1927/28	101.471
1928/29	132.046
1929/30	135.070
1930/31	163.270
1931/32	163.500
1932/33	137.050
1933/34	137.050
1934/35	102.900
1935/36	103.150
1936/37	100.500
1937/38	100.500
1938/39	105.422
1939/40	111.801

Źródło: według Dzienników Ustaw RP.

⁷³ Dziennik Ustaw RP nr 23 z dnia 31 marca 1933 r., poz. 186.

⁷⁴ Od roku 1939/40 ta część budżetu nosiła nazwę- renty inwalidzkie i pensje osób zasłużonych.

Do wydatków wojskowych zaliczyć należy również opłaty emerytalne dla osób wojskowych. Wydatki te znajdowały się w części budżetu noszącej tytuł: emerytury i zaopatrzenie. Wydatki z tytułu opłaty emerytalnej osób wojskowych stanowiły poważną część wydatków na emerytury i zaopatrzenie. W 1937/38 roku preliminowane wydatki tej części budżetu wynosiły 168.100 tys. zł, z czego 43.790 tys. zł (tj. 26%) przeznaczono na wojskowe opłaty emerytalne⁷⁵. Część wydatków w takich dziedzinach, jak koszty przesiedleń emerytów, zaopatrzenie osób szczególnie zasłużonych, odprawy, pośmiertne dotyczyły także osób wojskowych i należało zaliczyć je do wydatków wojskowych.

Do wydatków wojskowych należy zaliczyć obsługę części długów państwa. Długi zaciągnięte w pierwszych latach istnienia państwa polskiego dotyczyły w większości wydatków wojskowych⁷⁶. Trudno jednak ustalić, jaka część obsługi długów państwowych dotyczyła wojska.

Pozorne zmniejszenie budżetu wojskowego następowało jeszcze w inny sposób. Szereg wydatków na wojsko było dokonywanych poza budżetem. W ten sposób również starano się ukryć prawdziwe wydatki wojskowe. Jednym z takich sposobów był Fundusz Kwaterunku Wojskowego uruchomiony w lipcu 1927 roku⁷⁷. Fundusz ten umożliwiał budowę lub nabycie na dogodnych warunkach przez oficerów i podoficerów zawodowych mieszkań i domów. Fundusz Kwaterunku Wojskowego rozporządzał częścią podatku od lokali wynikającej z ustawy o podatku od lokali⁷⁸. Według tej ustawy stopa podatkowa wynosiła 8% podstawy wymiaru, z czego 4% przeznaczono na rzecz organów związków komunalnych, 2% na rzecz Państwowego Funduszu Rozbudowy Miast oraz 2% na rzecz Funduszu Kwaterunku Wojskowego. Podatek ten ściągany był przez organa samorządowe i comiesięcznie odprowadzany na konto wspomnianych funduszy. W ten sposób społeczeństwo bezpośrednio ponosiło część kosztów wojskowego budownictwa mieszkaniowego i tym samym ułatwiło zawodowym wojskowym nabycie na dogodnych warunkach mieszkania lub domu. Fundusz Kwaterunku Wojskowego wykazywał tendencje wzrostowe. Jego wysokość w ostatnich latach przed wojną pokazuje poniższe zestawienie.

⁷⁵ Dziennik Ustaw RP z dnia 30 marca 1937 r., poz. 147.

⁷⁶ K. Ostrowski, *Polityka finansowa Polski...*, dz. cyt., s. 99.

⁷⁷ Rozporządzenie MSWojsk z 2 VI 1927 r., Dziennik Ustaw RP nr 56/27, poz. 496.

⁷⁸ Ustawa z dnia 2 sierpnia 1926 r. o podatku od lokali, DzU RP nr 94 z dnia 17 września 1926 r., poz. 550.

Tabela. Fundusz Kwaterunku Wojskowego w latach 1934-39 (w tys. zł)

Rok budżetowy	Fundusz Kwaterunku Wojskowego
1934/35	15.050
1935/36	14.950
1936/37	14.450
1937/38	16.100
1938/39	27.400
1939/40	27.900

Źródło: Preliminarze budżetowe.

Inną formą pozabudżetowych wydatków wojskowych był Fundusz Obrony Morskiej powstały w 1931 roku⁷⁹. Daniny na FOM składali w różnej formie oficerowie i szeregowi wojska. Wśród społeczeństwa cywilnego szeroką akcją na rzecz danin na rozbudowę floty wojennej prowadziła Liga Morska i Kolonialna. Za zebrane pieniądze kupiono okręty wojenne. W 1939 roku nastąpiło przekazanie marynarce wojennej zbudowanego w Holandii i zakupionego ze składek społecznych okrętu podwodnego „Orzeł”. Okręt ten kosztował 8,2 mln zł, z czego 2.6444.567 zł zebrano poprzez FOM, a 5.555.433 zł wysiłkiem Ligi Morskiej i Kolonialnej⁸⁰. W 1939 roku zwodowano drugi zakupiony ze składek społeczeństwa okręt podwodny „Sęp”⁸¹, który kosztował prawdopodobnie tyle samo, co jego poprzednik „Orzeł”. Liga Morska i Kolonialna prowadziła również zbiórkę pieniędzy na zakup ścigaczy, przy czym dążono do tego, ażeby każde województwo zebrało kwotę potrzebną na zakup jednego ścigacza⁸².

Mimo, jak na możliwości Polski, dużych wydatków wojskowych, wojsko polskie było słabo uzbrojone, posiadało przestarzały sprzęt, szczególnie słabo wyglądały bronie techniczne, brak było uzbrojenia i sprzętu dla istniejących rezerw ludzkich. W tej sytuacji przystąpiono w 1935 roku do rozbudowy sił zbrojnych. Na początku 1936 roku Sztab Główny w Warszawie przystąpił do opracowania planu rozbudowy sił zbrojnych. Zamierzano unowocześnić wojsko i dość znacznie je rozbudować. Jednakże możliwości finansowe państwa nie pozwalały na pełną realizację wszystkich postulatów wojska. Ogólny kosztorys sześcioletniego planu rozbudowy wojska wyniósł ok. 6 mld zł⁸³. Oznaczało to, że państwo wydawało rocznie ok. 1 mld zł

⁷⁹ „Polska Zbrojna” nr 23 z dnia 23 stycznia 1939 r.

⁸⁰ „Polska Zbrojna” nr 45 z dnia 14 lutego 1939 r.

⁸¹ „Polska Zbrojna” nr 23 z dnia 23 stycznia 1939 r.

⁸² Jeden ścigacz kosztował ok. 1 mln złotych.

⁸³ *Polskie siły zbrojne...*, dz. cyt., s. 174.

tylko na rozbudowę wojska nie licząc normalnych wydatków wegetacyjnych, które w związku z rozbudową wojska siłą rzeczy musiały być powiększone.

Czynniki rządowe stanęły przed problemem, skąd i w jaki sposób znaleźć tak poważne środki na dodatkowe wydatki wojskowe. Część z nich zamierzano zdobyć w kraju. Dochody budżetowe państwa na jednego mieszkańca były w Polsce bardzo małe w porównaniu z innymi krajami. Długoletni minister skarbu Eugeniusz Kwiatkowski podawał⁸⁴, że obciążenia budżetowe na jednego mieszkańca wynosiły w 1931 roku w Polsce 9-11 dolarów rocznie, podczas gdy w Jugosławii 17 dolarów, w Estonii 19 dolarów, w Czechosłowacji 35 dolarów. W bogatszych krajach zachodnich obciążenia te były jeszcze wyższe. W 1936/37 roku dochód podatkowy na jednego mieszkańca E. Kwiatkowski szacował następująco⁸⁵: w Polsce – 112 zł, w Belgii – 192 zł, we Francji – 263 zł, w Anglii – 423 zł.

Wynika z tego, iż dochody podatkowe na jednego mieszkańca były w Polsce w porównaniu z innymi krajami niskie. Trudno było nałożyć nowe, dość znaczne podatki, gdyż na skutek stanu gospodarki w Polsce ludność z wielkim trudem wytrzymywała dotychczasowe obciążenia podatkowe⁸⁶. W tej sytuacji rząd odwołał się do społeczeństwa licząc na jego postawę patriotyczną i gotowość poświęcenia dla swojego kraju. W 1936 roku utworzony został Fundusz Obrony Narodowej, którego celem było gromadzenie dodatkowych środków pozabudżetowych na cele wojskowe. Wpływy Funduszu Obrony Narodowej tworzyły dary i zapisy społeczeństwa⁸⁷. Oprócz tego na FON przekazywano wpływy uzyskane ze sprzedaży ruchomości i nieruchomości stanowiących własność skarbu państwa, a pozostających pod zarządem wojska oraz specjalne dotacje ze strony skarbu państwa⁸⁸. Tak więc FON będąc źródłem ściągania poważnych lokat pieniężnych od społeczeństwa pozwalał na dodatkowe dotacje wojska poza budżetem.

Aktywność społeczeństwa w składaniu ofiar na FON była bardzo duża. Prasa przedwojenna podawała bardzo często wypadki, kiedy to przedstawiciele pracowników poszczególnych zakładów pracy i instytucji składali na FON sumy idące w setkach tysięcy, a często nawet przekraczające milion złotych. W ciągu pierwszego roku zbiórki do połowy 1937 roku uzyskano ponad 128 mln zł, nie licząc papierów wartościowych, złota, srebra, kryształów, obrazów, itp. Cała ta suma została

⁸⁴ E. Kwiatkowski, *Naród swej ziemi i sobie*, artykuł w „Polsce Zbrojnej” nr 48 z 17 lutego 1939 r.

⁸⁵ Tamże.

⁸⁶ E. Kwiatkowski, *Dysproporcje...*, dz. cyt., s. 236.

⁸⁷ Dekret Prezydenta RP z 9 IV 1936 r., *Dziennik Ustaw RP* nr 28 z dnia 20 IV 1936 r.

⁸⁸ Tamże.

szybko wydatkowana⁸⁹. Nasilenie składania ofiar na FON wzrosło szczególnie na początku 1939 roku.

Fundusz Obrony Narodowej miał gromadzić również dodatkowe dotacje ze skarbu państwa, aby w ten sposób zasilić wojsko dodatkowymi, pozabudżetowymi środkami. W tym celu przyjęta została w lutym 1937 roku ustawa o dotacjach na FON⁹⁰. Przewidywała ona przekazanie ze skarbu państwa w latach 1937-40 dotacji na FON o łącznej sumie jednego miliarda złotych. Pokrycie tych dotacji miały tworzyć wpływy uzyskane z pożyczek i kredytów zaciągniętych za granicą i w kraju. Krótco przedtem wyszła ustawa upoważniająca ministra skarbu do zaciągania pożyczek zagranicznych we frankach francuskich na cele obrony państwa⁹¹. Za pomocą tej pożyczki zamierzano w głównej mierze pokryć dotacje skarbu państwa na FON. Jeszcze w końcu roku budżetowego 1936/37 nastąpiła pierwsza dotacja ze skarbu państwa wynosząca 10 mln zł⁹². Pieniądze te uzyskano ze sprzedaży części obligacji 4% Renty Złotej.

W marcu 1939 roku Sejm przyjął ustawę o wydatkach inwestycyjnych w okresie od 1 kwietnia 1939 roku do 31 marca 1942 roku⁹³. Ustawa ta upoważniła rząd do dokonania w miarę uzyskania pokrycia, dotacji na FON na sumę 1.200 mld zł. Jednocześnie upoważniono ministra skarbu do przeprowadzenia w kraju i za granicą operacji kredytowych na pokrycie dotacji na FON. Powyższa ustawa stwierdzała poza tym, że straciła moc obowiązująca ustawa z 1937 roku o dotacjach na FON. Jednakże wpływy osiągnięte po 31 marca 1939 roku z pożyczek i kredytów zagranicznych we frankach francuskich na cele obrony miały służyć jako dodatkowa dotacja na FON ponad kwotę przewidzianą w powyższej uchwale⁹⁴. Był to program, który przewidywał poważne dodatkowe wydatki wojskowe. Cały program inwestycyjny przewidywał wydatki na sumę 2.015 mln zł, z tego aż 1.200 mln zł na FON. Niewątpliwie z pozostałej sumy 815 mln zł część wydatków była związana z inwestycjami na potrzeby wojska, ale ukrytymi za inwestycjami o charakterze gospodarczym oraz komunalnym.

W wykonaniu powyższej ustawy Sejmu w kwietniu 1939 roku rozpisano Pożyczkę Obrony Przeciwlotniczej⁹⁵. Pożyczka ta przeznaczona była na cele rozbudowy

⁸⁹ Sprawozdanie Korpusu Kontrolerów za 1937/8 r., CAW, t. KK nr 94, s. 297-298.

⁹⁰ Ustawa z 24 lutego 1937 r. *o dotacjach na FON*, Dziennik Ustaw RP nr 15 z dnia 2 marca 1937 r.

⁹¹ Dziennik Ustaw RP nr 3 z dnia 14 stycznia 1937 r.

⁹² Uwagi kontroli państwa z zamknięcia rachunków państwa 1936/37.

⁹³ Dziennik Ustaw RP nr 25 z dnia 27 marca 1939 r. poz. 165.

⁹⁴ Tamże.

⁹⁵ Obwieszczenie ministra skarbu, „Polska Zbrojna” nr 94 z 4 kwietnia 1939 r.

lotnictwa wojskowego i artylerii przeciwlotniczej. Tą drogą zamierzano zgromadzić pewną część środków potrzebnych skarbowi państwa na finansowanie pozabudżetowych wydatków wojskowych w ramach przewidywanej dotacji 1.200 mln zł. Subskrypcji pożyczek zamierzano pierwotnie dokonać w czasie od 5 kwietnia do 5 maja 1939 roku. Później termin ten przedłużono do połowy maja. Pożyczka płatna była w jednej trzeciej z chwilą subskrypcji, reszta do 5 lipca 1939 roku. Liczono, że pożyczka przyniesie 100 mln zł. Tymczasem subskrybowano ponad 390 mln zł oraz ponad 10 mln zł uzyskano w formie bezzwrotnych darów⁹⁶.

Planując w 1936 roku rozbudowę wojska oraz tworząc Fundusz Obrony Narodowej rząd zdawał sobie sprawę, że środki na realizację tych celów w poważnym stopniu muszą być otrzymane drogą pożyczek z zagranicy, gdyż w Polsce nie można było uzyskać tak dużych sum i to w stosunkowo krótkim okresie czasu. Dlatego rząd czynił usilne starania o uzyskanie pożyczek zagranicznych. W 1936 roku po przeprowadzeniu sześciu rozmów doszło w Rambouillet do zawarcia z rządem francuskim umowy pożyczkowej, na podstawie której Francja miała udzielić Polsce pożyczki na zbrojenie w wysokości 2.250 mln fr.⁹⁷. Z kwoty tej 1 mld fr. przeznaczony był na kredyt gotówkowy. Pieniędźmi tymi dysponował skarb państwa, który przeprowadzał wewnętrzne transakcje w celu zamiany tych franków na złote i odpowiednie dotowanie wojska poza budżetem. Wojsko bezpośrednio dysponowało 1.250 mln fr.; 1 mld fr. w postaci kredytu materiałowego i 250 mln fr. w formie kredytu materiałowo- gotówkowego na rozbudowę przemysłu wojennego. Do października 1938 roku, a więc po upływie niemal dwóch lat od zawarcia umowy, suma zrealizowanego kredytu wynosiła niespełna 650 mln franków.

Dalsze usilne starania doprowadziły dopiero w 1939 roku do zawarcia nowych umów pożyczkowych. Polska otrzymała nową pożyczkę materiałową we Francji w wysokości 430 mln fr.fr. Trudno obecnie ustalić, w jakim stopniu pożyczka ta do chwili wybuchu wojny została zrealizowana. Przedwojenni dowódcy wojska podawali, że Polska w ramach tej pożyczki otrzymała do chwili wybuchu wojny sprzęt na jeden tylko batalion czołgów lekkich⁹⁸. Poza tym Polska otrzymała brytyjską pożyczkę materiałową w wysokości 8 mln funtów szterlingów, w ramach której do chwili wybuchu wojny żadna suma nie została zrealizowana. Mimo usilnych starań (wizyta płk Koca w Londynie w 1939 roku) Polska nie otrzymała gotówkowej

⁹⁶ L. Berbecki, *Sprawozdanie Generalnego Komisarza Pożyczki Obrony Przeciwlotniczej*, „Polska Zbrojna” nr 178 z 29 czerwca 1939 r., s. 2.

⁹⁷ *Polskie siły zbrojne...*, dz. cyt., s. 175.

⁹⁸ K. Ostrowski, *Polityka finansowa Polski...*, dz. cyt., s. 269 i następn. Autorzy pracy „Polskie siły zbrojne w drugiej wojnie światowej” wspominają o zrealizowaniu z tej pożyczki do momentu wybuchu wojny 380 mln fr. fr., s. 207.

pożyczki brytyjskiej, gdyż warunki jakie stawiali Anglicy, były dla Polski nie do przyjęcia. Przedwojenni sojusznicy Polski nie bardzo więc kwapili się z udzieleniem jej finansowej pomocy. Niemniej jednak otrzymano pewne, wspomniane wyżej kwoty, które przeznaczono na wojsko i tą drogą zwiększono wydatki wojskowe poza preliminowanym budżetem⁹⁹. Jeszcze innym źródłem środków, skąd czerpano fundusze na FON, była sprzedaż sprzętu administrowanego przez wojsko. Sprzedawano sprzęt nietypowy, przestarzały z zapasów oraz nadwyżki z produkcji fabryk zbrojeniowych. Od 1936/37 roku w preliminarzach budżetowych nie umieszczano już dochodów ze sprzedaży sprzętu wojskowego. Pieniądze uzyskane za sprzedany sprzęt przeznaczano poza budżetem na wojsko. W ten sposób również zmniejszono oficjalne wydatki budżetu wojskowego. W latach 1936-39 uzyskano ze sprzedaży sprzętu i przekazano na FON 170 mln zł¹⁰⁰.

Z powyższych rozważań wynika, iż wydatki wojskowe wykazywały w latach trzydziestych, a szczególnie od 1936 roku tendencję wzrostową¹⁰¹. Wprawdzie wydatki tylko budżetowe MSWojsk w liczbach bezwzględnych wzrosły nieznacznie od 1934/35 roku do 1937/38 wynosiły one niezmiennie 788, a później 800 mln zł, ale silnie wzrastały pozabudżetowe wydatki wojskowe. Obecnie niemożliwe jest ustalenie dokładnej wysokości wydatków wojskowych w ostatnich latach przed wojną. Wynika to z niemożliwości ustalenia na podstawie dostępnych dokumentów wysokości sum uzyskanych dla wojska w ramach FON oraz budżetów ukrytych w innych ministerstwach. Próbę ustalenia ogólnych wydatków wojskowych podjęli autorzy wspomnianej już pracy „Polskie siły zbrojne w drugiej wojnie światowej”. Jakkolwiek wydaje się, że intencją autorów tej pracy było pokazanie wydatków wojskowych jako górnej granicy możliwości finansowych Polski, to jednak widać wyraźnie tendencję obniżania faktycznych sum, którymi dysponowało MSWojsk na swoje wydatki. W ten sposób osoby odpowiedzialne za stan polskiego wojska przed wojną chcieli do pewnego stopnia usprawiedliwić się z faktu, że wojsko było niedostatecznie uzbrojone oraz wykazać, że na wojsko wydano za mało. Według wspomnianej pracy wydatki wojskowe w Polsce kształtowały się w latach 1936/37-1939/40 następująco:

⁹⁹ *Polskie siły zbrojne...*, dz. cyt., s. 176, 205, 207.

¹⁰⁰ Tamże, s. 201-205.

¹⁰¹ M. Drozdowski, *Polityka rządu polskiego 1936-1939*, Warszawa 1963, s. 36-83.

Tabela. Wydatki wojskowe w Polsce w latach 1936-39 (w mln zł)

Rok budżetowy	Budżet MSWojsk	Sumy z innych budżetów	Sumy pozabudżetowe	Sumy uzyskane ze sprzedaży sprzętu	Wydatki razem na obronę
1936/37	768	90	+ - 80		+ - 938
1937/38	768	90	+ - 180		+ - 1.038
1938/39	800	90	+ - 350		+ - 1.240
1939/40 ¹⁰²	800	90	+ - 450	+ - 170 ¹⁰⁴	+ - 1.340
1939/40 ¹⁰³	500	50	+ - 250		800

Źródło: *Polskie siły zbrojne...*, dz. cyt., s. 205.

Powyzsze zestawienie, chociaż pokazuje silny wzrost wydatków wojskowych, budzić musi poważne zastrzeżenia. Wydatki budżetu MSWojsk zgodne są z rzeczywistością. Natomiast wydatki wojskowe innych budżetów podane zostały w takiej wysokości (90 mln zł rocznie) jak w latach poprzednich, chociaż od 1936 roku prace ministerstw cywilnych na rzecz wojska poważnie rozszerzyły się i musiała wzrosnąć wydawana uprzednio przez te ministerstwa suma 90 mln zł. W zestawieniu powyższym nie uwzględniono wydatków na renty inwalidzkie, które w tym czasie wynosiły 100-111 mln zł rocznie oraz opłat emerytalnych dla osób wojskowych wynoszących ok. 40 mln zł rocznie. Nie uwzględniono również sum wydanych przez Fundusz Kwaterunku Wojskowego. W tym okresie wahały się one od 14,5 do 27,9 mln zł. Najwięcej zastrzeżeń budzą sumy wydatków pozabudżetowych. Ta grupa wydatków grupowała dary społeczeństwa na FON i FOM, datacje skarbu państwa na FON, pożyczki zagraniczne i wewnętrzne na cele wojskowe. Sumy podane w tej rubryce są zbyt niskie. Chociaż nie można ustalić wysokości darów społeczeństwa na FON i FOM, to z pewnością można stwierdzić, że wynosiły one rzędu kilku setek milionów złotych. Pożyczek francuskich nie można przeliczyć na złote, gdyż przeciętny kurs roczny franka francuskiego w tych latach poważnie się zmieniał. To co otrzymano od Francji przedstawiało wartość 100-210 mln zł¹⁰⁵. Dotacje skarbu państwa na FON pokrywano również drogą pożyczek wewnętrznych. Z samej tylko Pożyczki Obrony Przeciwlotniczej rozpisanej w kwietniu 1939 roku zebrano do 28 czerwca 1939 roku ok. 300 mln zł¹⁰⁶, a tymczasem w zestawieniu podano przypuszczalne pozabudżetowe wydatki wojskowe w 1939 roku na sumę 250 mln zł. W tym samym

¹⁰² Sumy preliminowane.

¹⁰³ Sumy przypuszczalnie wydane.

¹⁰⁴ Sumy uzyskane ze sprzedaży sprzętu w latach 1936-39.

¹⁰⁵ Od 32,43 zł do 15,31 zł za 100 fr. fr. *Mały Rocznik Statystyczny 1939 r.*, s. 237.

¹⁰⁶ L. Berbecki, *Sprawozdanie Komisarza Generalnego...*, dz. cyt., s. 4.

roku szczególnie silnie wzrosły dary składane na FON i w tym roku otrzymano część dostaw w ramach pożyczki francuskiej.

Powstaje pytanie, jaką część ogólnych wydatków państwa stanowiły wydatki wojskowe? Budżet państwa w 1938/39 rok wynosił 2.475 mln zł. Nie były to wszystkie wydatki państwa. Do wydatków budżetowych należało doliczyć jeszcze wydatki pozabudżetowe. Z tych ostatnich poważna a niekiedy przeważająca część przeznaczona była na wydatki wojskowe. Przyjmując za autorami pracy „Polskie siły zbrojne w drugiej wojnie światowej” wydatki wojskowe w 1938/39 rok na sumę 1.240 mln zł plus ok. 50 mln zł wydatków wojskowych pokrytych z wpływów uzyskanych ze sprzedaży sprzętu wojskowego w tym roku, co równe było 1.290 mln zł. Do tego doliczyć należy 105 mln zł wydatków na renty inwalidzkie i ok. 40 mln zł na opłaty emerytalne osób wojskowych oraz 27 mln zł wydatków dokonanych przez Fundusz Kwaterunku Wojskowego. W sumie więc wydatki wojskowe w tym roku wynosiły niecałe 1,5 mld zł. Przyjmując, że suma ta była zaniżona, wydatki wojskowe stanowiły ok. 50% wydatków państwa.

Jaką część dochodu narodowego wydawano na wojsko? Znany w okresie międzywojennym ekonomista L. Landau¹⁰⁷ obliczył dochód społeczny Polski, pod pojęciem czego rozumiał on wartość produkcji rolniczej, górniczej i przemysłowej. Według jego obliczeń dochód społeczny w Polsce w 1929 roku wynosił 19 mld zł. Można przyjąć, że w 1938 roku dochód społeczny Polski nie wynosił więcej niż w 1929 roku. A zatem wydatki wojskowe w 1938 roku wynoszące ok. 1,5 mld zł stanowiły ok. 7,7% dochodu narodowego. Było to względnie dużo w porównaniu z innymi krajami europejskimi. Według „The Armement Book of Nations 1934/35” (Geneve 1936)¹⁰⁸ wydatki wojskowe niektórych państw kształtowały się następująco: Francja – 2,8% dochodu narodowego, Wielka Brytania – 4%, Węgry – 3%, Szwecja – 1,5%. Wydatki wojskowe większości państw walczących w II wojnie światowej osiągnęły wysokość 5% dochodu narodowego dopiero w bezpośredniej fazie przygotowań do wojny. Obciążenie wydatkami wojskowymi Polski widać bardziej, jeśli wziąć pod uwagę fakt, iż dochód narodowy na głowę ludności był w Polsce – w porównaniu z krajami rozwiniętymi – dość niski. Według L. Landau wynosił on w Polsce 610 zł rocznie, we Francji 1.700 zł rocznie, w Wielkiej Brytanii 1.770 zł rocznie¹⁰⁹. Bardziej więc odczuwalne musiały być ciężary wojskowe ponoszone przez obywatela polskiego niż np. francuskiego czy angielskiego.

¹⁰⁷ L. Landau, *Wybór pism*, PWN, Warszawa 1957, s. 351-426.

¹⁰⁸ Cytowane przez *Polskie Siły Zbrojne...*, dz. cyt., s. 144.

¹⁰⁹ L. Landau, *Wybór pism...*, dz. cyt., s. 414-415.

Struktura i kierunki wydatków budżetowych MSWojsk

W okresie 1925-39/40 schemat budżetu Rzeczypospolitej Polskiej przedstawiał się w ogólnych zarysach następująco i dzielił się na następujące grupy¹¹⁰:

- A – Administracja
- B – Przedsiębiorstwa i zakłady
- C – Monopole
- D – Fundusze.

Grupa D – Fundusze pojawiła się w preliminarzu budżetowym dopiero w 1933/34 roku. Od 1936/37 w grupie tej powstały tylko dwa fundusze, w tym Fundusz Kwaterunku Wojskowego. Dalszym podziałem budżetu była część obejmująca wydatki jednego resortu ministerialnego lub jakiegokolwiek władzy naczelnej. Każda część rozpadała się dalej na wydatki zwyczajne i nadzwyczajne. Jako wydatki nadzwyczajne uznawano wydatki inwestycyjne, na kapitalne remonty, na kupno nieruchomości, na odbudowę kraju oraz wydatki związane z likwidacją klęsk żywiołowych, itd.¹¹¹. Części rozpadały się na działy, które obejmowały poszczególne gałęzie administracji. Działy były niekiedy rozbite na kilka rozdziałów uwypuklających równorzędne części składowe danej gałęzi administracji¹¹². Ostatnią podziałką występującą w budżecie był paragraf. Występowała jeszcze niższa podziałka- pozycja, ale znana była ona tylko preliminarzom budżetowym, a nie budżetom lub zamknięciom rachunków państwa¹¹³.

Budżet Ministerstwa Spraw Wojskowych występował w grupach A, B i D. W artykule omawiane są te części budżetu MSWojsk, które występowały w grupie A i D. Natomiast sprawa przedsiębiorstw państwowych podległych MSWojsk, jak i innym ministerstwom, była zagadnieniem odrębnym, wymagającym osobnych studiów i opracowań. Układ budżetu MSWojsk w okresie międzywojennym zmienił się kilkakrotnie. W latach 1925-30/31, pomijając nieznaczne zmiany, budżet w grupie A dzielił się na następujące dziesięć działów:

- Dział 1- władze centralne;
- Dział 2- utrzymanie wojska;
- Dział 3- uzbrojenie;
- Dział 4- żegluga powietrzna;

¹¹⁰ L. Kurowski, *Podział wydatków administracji państwowej w zwyczajnym budżecie polskim*, Wilno 1939, s. 14.

¹¹¹ Tamże, s. 16-17.

¹¹² Tamże, s. 17.

¹¹³ Tamże.

Dział 5- dział inżynieryjno-budowlany;
Dział 6- dział techniczny;
Dział 7- sanitariat i weterynaria;
Dział 8- szkolnictwo;
Dział 9- wydatki ogólne;
Dział 10- marynarka.

Dział pierwszy obejmował wyłącznie wydatki znormalizowane, natomiast dział drugi oprócz nich również wydatki na utrzymanie ludzi, koni oraz pojazdów mechanicznych. Działy od 3 do 7 przewidywały w zasadzie tylko wydatki rzeczowe. Dział 8 grupował szereg wydatków na szkoły i kursy. Dział 9 obejmował wydatki na więziennictwo wojskowe, fundusz dyspozycyjny, rezerwę zaopatrzenia, woskową misję francuską itd. Dział 10 zawierał wszystkie wydatki na marynarkę wojenną, a więc żywyżwienie ludzi, wyposażenie, utrzymanie portów itp.

W 1931/32 roku układ budżetów MSWojsk został zmieniony. Rozróżniano w nim dwa zespoły: wojska lądowe i marynarkę. W każdym zespole wyodrębniono wydatki stałe i wydatki niestałe. Do wydatków stałych zaliczano wydatki ściśle powtarzalne z miesiąca na miesiąc, a do niestałych wydatki występujące sporadycznie, w różnych wysokościach w miesiącu. Był to więc inny podział niż na wydatki zwyczajne i nadzwyczajne. Przy uwzględnieniu tych kryteriów cały budżet MSWojsk dzielił się na cztery następujące działy:

1. Wydatki stałe wojsk lądowych.
2. Wydatki niestałe wojsk lądowych.
3. Wydatki stałe marynarki.
4. Wydatki niestałe marynarki.

Każdy z działów rozpadał się dalej na trzy rozdziały:

1. Utrzymanie wojska.
2. Zaopatrzenie wojska.
3. Wyszkolenie.

Rozdział pierwszy grupował wydatki związane z utrzymaniem różnych rodzajów broni. Rozdział drugi obejmował wszystkie wydatki na utrzymanie służb, przy czym objaśnienia dzieliły je na poszczególne rodzaje służb, a dopiero potem wymieniały, na co wydatki te były przeznaczone. Rozdział ten obejmował również wydatki na odnowienie materiałów. W rozdziale trzecim przewidywano wydatki związane ze szkolnictwem wojska, przy czym dzielono je na poszczególne rodzaje broni i służb. Rozdziały te rozpadały się na paragrafy, jednak w dziale pierwszym i trzecim oraz

w drugim i czwartym były one różne. Paragrafowanie w dziale pierwszym i trzecim było następujące¹¹⁴.

W rozdziale pierwszym:

Paragraf 10- Wyżywienie,
Paragraf 11- Umundurowanie,
Paragraf 12- Konserwacja,
Paragraf 13- Leczenie,
Paragraf 14- Więziennictwo (w marynarce nie było tego paragrafu).

W rozdziale drugim:

Paragraf 10- Odnowienie materiałów,
Paragraf 12- Konserwacja materiałów w składnicach i warsztatach.

W rozdziale trzecim:

Paragraf 10- Wyszukanie kontyngentu,
Paragraf 11- Szkoły i kursy stałe.

Natomiast dział drugi i czwarty obejmował następujące paragrafy:

W rozdziale pierwszym:

Paragraf 3- Podróże służbowe i przesiedlenia,
Paragraf 10- Fundusz dyspozycyjny,
Paragraf 11- Remont i konserwacja nieruchomości,
Paragraf 12- Inne wydatki.

W rozdziale drugim:

Paragraf 10- Uzupełnienie materiałów,
Paragraf 11- Remont i konserwacja nieruchomości,
Paragraf 12- Rezerwa zaopatrzenia.

W rozdziale trzecim:

Paragraf 10- Szkoły i kursy,
Paragraf 11- Remont i konserwacja nieruchomości
Paragraf 12- Koszty ćwiczeń,
Paragraf 13- Sprzęt szkoleniowy.

Taki układ budżetu posiadał pewne cechy dodatnie w porównaniu z poprzednim wyrażającym się w podziale na wojska lądowe i marynarkę, w wyodrębnieniu wydatków broni od zaopatrzenia oraz w systematycznym układzie paragrafów¹¹⁵. Z drugiej jednak strony celowość takiego układu budziła wiele wątpliwości. Podział

¹¹⁴ Pominięte zostały tutaj wspólne dla rozdziału pierwszego i drugiego paragrafy ujmujące takie wydatki jak płace, różne świadczenia osobowe, wydatki biurowe, itd.

¹¹⁵ L. Kurowski, *Podział wydatków...*, dz. cyt., s. 45.

na wydatki stałe i niestałe doprowadził do podziału identycznych wydatków kwalifikujących się do tego samego paragrafu, do co najmniej dwóch miejsc. Utrudniało to ocenę w ustaleniu wysokości poszczególnych wydatków, jak i ocenę całości wydatków na wojsko. Nie dawał również dokładnego wyobrażenia o rzeczywistym podziale na rozdziały, gdyż te same wydatki znajdowały się w poszczególnych rozdziałach. Zakupy żywności np. dokonywane były zarówno z rozdziału pierwszego, jak i drugiego. Wydatki z rozdziału pierwszego (utrzymanie wojska) zawierały również wydatki na oficerów i szeregowych zatrudnionych w zaopatrzeniu. Podobnie było w szkolnictwie, gdzie opłatę wykładowców i uczniów dokonywano z rozdziału pierwszego. Wątpliwości nasuwał również podział na paragrafy. Wydatki związane np. z umundurowaniem, leczeniem wojska dokonywane z poszczególnych paragrafów rozdziału pierwszego w dziale pierwszym i trzecim nie obejmowały całości tych wydatków, gdyż część z nich znajdowała się w paragrafie dziesiątym rozdziału drugiego¹¹⁶.

Od 1937/38 roku zmienił się układ budżetu MSWojsk. Cały budżet podzielony został na dwa działy- wydatki stałe i niestałe. Każdy dział obejmował po cztery paragrafy.

Dział pierwszy – wydatki stałe:

- Paragraf 1 – utrzymanie,
- Paragraf 2 – wyposażenie,
- Paragraf 3 – zaopatrzenie i konserwacja,
- Paragraf 4 – fundusz dyspozycyjny.

Dział drugi – wydatki niestałe:

- Paragraf 1 – pomieszczenia,
- Paragraf 2 – wydatki polowe,
- Paragraf 3 – studia,
- Paragraf 4 – przysposobienia.

Poza tym nie było żadnych objaśnień co do treści działów i paragrafów. Budżet wojskowy miał być tajnym i dlatego był tak ogólnym. Niejasność podziału budżetu MSWojsk stwarzała dogodne warunki do niegospodarności wydatków. Budżet wojskowy mógł być w ówczesnych warunkach nawet tajny, można było go nie publikować, ale powinien był posiadać odpowiedni podział, aby można było według tego podziału realizować wydatki i je kontrolować. Słusznie pisano więc jeszcze przed wojną, że *nie wiadomo czy korzyść tajemnicy wojskowej przeważa szkody niegospodarności*¹¹⁷.

¹¹⁶ Tamże, s. 43-45.

¹¹⁷ Tamże, s. 46.

Od 1933/34 roku, tj. od czasu pojawienia się w budżecie grupy D-Fundusze, występował w niej Fundusz Kwaterunku Wojskowego (FKW), który gromadził fundusze w celu budowy i utrzymania mieszkań oficerów o podoficerów zawodowych oraz w celu pokrywania dopłat na rzecz gmin za mieszkania dostarczone zawodowym wojskowym. Wydatki z FKW powinny być znajdować się w grupie A-Administracja w tych paragrafach, które dotyczyły pomieszczeń wojskowych. W 1936 roku utworzony został Fundusz Obrony Narodowej, którego celem było gromadzenie dodatkowych środków na obronę kraju. Wydatki z niego miały być dokonywane wyłącznie na zwiększenie zasobów i inwestycje wojskowe. Fundusz ten nie został włączony do budżetu MSWojsk. Zgodnie z ówczesnymi zasadami gospodarowania wydatki z Funduszu Obrony Narodowej powinny być należeć do budżetu nadzwyczajnego¹¹⁸.

Podziału wydatków budżetowych MSWojsk można było dokonać w różny sposób. Jednym z nich był podział według schematu budżetowego MSWojsk. Układ ten zmieniał się w okresie międzywojennym kilkakrotnie i wobec tego poszczególne podziały budżetowe reprezentowały w danym okresie różną treść ekonomiczną.

Budżet wojskowy składał się z dwóch zasadniczych części- z budżetu vegetacyjnego oraz budżetu rezerwy zaopatrzenia (mobilizacyjnego)¹¹⁹. Wydatki vegetacyjne przeznaczone były na utrzymanie wojska, jego wyszkolenie oraz na odnowienie zużytego w czasie ćwiczeń sprzętu. Wydatki rezerwy zaopatrzenia preliminowano na uzbrojenie, wyposażenie w sprzęt i rozbudowę sił zbrojnych, na zapasy wojenne, rozbudowę przemysłu wojennego oraz budowę fortyfikacji, magazynów, lotnisk, itp. Trudno było dokonać ścisłego rozgraniczenia jednych wydatków od drugich ze względu na bardzo częste wzajemne ich zazębianie się¹²⁰.

W latach 1925-35 wydatki na rezerwę zaopatrzenia wahały się w granicach 120-150 mln zł¹²¹. W latach następnych były one wyższe. Reszta wydatków przeznaczona była na utrzymanie wojska. Wydatki na rezerwę zaopatrzenia wynosiły w 1936/37 roku 67,5% wydatków działu drugiego oraz 5,8% wydatków działu czwartego. Do wydatków na rezerwę zaopatrzenia zaliczyć należy jeszcze część wydatków dotyczących odnowienia materiałów, gdyż stanowiły one rezerwę zaopatrzenia oraz wydatki budżetu nadzwyczajnego, przeznaczone w tym roku wyłącznie na budowę lotnisk, fortyfikacji budynków, wykup gruntów, itp. Nie były to wszystkie wydatki na rezerwę zaopatrzenia. Wojskowe wydatki dokonywane poza budżetem w przeważającej mierze przeznaczone były na rozbudowę armii i jej zdolności bojowej,

¹¹⁸ Tamże, s. 40.

¹¹⁹ *Polskie siły zbrojne...*, dz. cyt., s. 143.

¹²⁰ Tamże.

¹²¹ Tamże.

wobec czego należało zaliczyć je do wydatków na rezerwę zaopatrzenia. Dlatego wydatki na rezerwę zaopatrzenia wynosiły więcej, niż wynikałoby to z układu preliminarza budżetowego. W preliminarzach budżetowych nie wyszczególniono, na co były wydawane sumy przeznaczone na rezerwę zaopatrzenia.

Z wydatków wegetacyjnych największą pozycję stanowiły płace, które wynosiły 46,3% wydatków działu pierwszego oraz 46,2% działu trzeciego. Wydatki na wyżwienie wynosiły 9,7% wydatków działu pierwszego oraz 7,9% wydatków działu trzeciego. Na umundurowanie przeznaczono w wojskach lądowych 2% wydatków działu pierwszego, a w marynarce 0,8% wydatków działu trzeciego. Dalsze poważniejsze wydatki na utrzymanie wojska przeznaczone były na utrzymanie, konserwację oraz remonty pomieszczeń- wynosiły one 2,8% wydatków działu pierwszego, 7,1% działu drugiego, 1,8% działu trzeciego i 0,7% działu czwartego. Z kolei na konserwację materiałów w jednostkach, składnicach i warsztatach wynosiły one 7,2% wydatków działu pierwszego oraz 17,8% działu trzeciego. Wydatki na odnowienie materiałów wynosiły 28,9% wydatków działu pierwszego, 13,4% działu drugiego, 23% działu trzeciego oraz 92,5% działu czwartego. Wydatki te były przeznaczone na odnowienie zużytego w czasie ćwiczeń sprzętu, a część z nich dotyczyła wydatków na rezerwę zaopatrzenia.

Stosunkowo wysoki był fundusz dyspozycyjny MSWojsk. Wynosił on 8 mln zł, co stanowiło ponad 1% wydatków budżetu MSWojsk. Z funduszu dyspozycyjnego pokrywano głównie wydatki reprezentacyjne. Do tych ostatnich doliczyć należy jeszcze inne wydatki z paragrafu dwunastego, rozdziału pierwszego, działu drugiego. Przeznaczone były one głównie na fundusz reprezentacyjny jednostek oraz na subwencje dla kasyn oficerskich. Pozostałe pozycje wydatków nie odegrały poważniejszej roli w budżecie MSWojsk. Należy jednakże wyodrębnić dość wysokie wydatki na utrzymanie władz centralnych. Z preliminarzy budżetowych obowiązujących od 1931/32 roku nie można ich wyodrębnić. W latach poprzednich wynosiły one od 1,6% do 2% wydatków całego budżetu MSWojsk.

Innym podziałem budżetu MSWojsk był podział według poszczególnych rodzajów broni. Nie wynikał on bezpośrednio z układu preliminarzy budżetowych. Zestawienie takie można było dokonać wyodrębniając z poszczególnych paragrafów odpowiednie pozycje. Wydatki związane z poszczególnymi rodzajami broni przedstawione zostały w poniższej tabeli.

Tabela. Preliminowane wydatki budżetu MSWojsk na wojska techniczne, lotnictwo, marynarkę i uzbrojenie w latach 1925-1936/37

Lata	Wojska techniczne		Lotnictwo		Marynarka		Uzbrojenie	
	Tys. zł	W stos. do budżetu MSWojsk (w %)	Tys. zł	W stos. do budżetu MSWojsk (w %)	Tys. zł	W stos. do budżetu MSWojsk (w %)	Tys. zł	W stos. do budżetu MSWojsk (w %)
1925	11.442	1,79	15.708	2,45	2.702	0,42	37.635	5,87
1926	11.141	1,62	22.441	3,26	8.883	1,29	37.763	5,48
1927	8.797	1,41	13.632	2,19	3.953	0,63	48.585	7,79
1928	8.756	1,17	18.642	2,50	18.564	2,50	58.454	7,85
1929	8.484	1,07	23.339	2,94	19.552	2,46	73.693	9,27
1930	6.880	0,82	21.854	2,61	25.259	3,02	72.033	8,60
1931	8.432	1,00	20.890	2,50	15.390	1,84	53.590	7,60
1932	14.403	1,73	52.736	6,33	18.390	2,21	75.936	9,12
1933	15.222	1,85	54.334	6,60	28.738	3,49	64.282	7,81
1934	26.244	3,57	38.629	5,07	25.395	3,47	49.274	6,47
1935	28.621	3,76	33.823	4,40	28.210	2,74	50.938	6,69
1936	30.599	4,03	40.337	5,31	30.463	4,01	60.982	8,01

Źródło: Preliminarze budżetowe RP. Przedłożenia rządowe.

Rubryka wojsk technicznych grupuje wydatki na zaopatrzenie, utrzymanie i konserwację sprzętu łączności, saperów, wojsk samochodowych oraz broni pancernej. Wydatki na uzbrojenie obejmowały zaopatrzenie, utrzymanie i konserwację broni piechoty, kawalerii i artylerii. Układ budżetu nie pozwalał na określenie, ile wydano osobno na piechotę, kawalerię i artylerię. Dla porównania z wydatkami na wojska techniczne i uzbrojenie, wydatki na marynarkę wojenną i lotnictwo nie obejmowały takich pozycji jak płace, różne wydatki osobowe, wyżywienie i umundurowanie marynarzy i lotników, podróże służbowe, wydatki biurowe, itd. Dane w powyższej tabeli przedstawiają wydatki związane tylko ze sprzętem danego rodzaju wojsk. Zestawienie to pozwala w sposób ogólny odpowiedzieć na pytanie, jaka część budżetu MSWojsk przeznaczona była na poszczególne rodzaje broni.

Zestawienie preliminowanych wydatków na wojska techniczne, lotnictwo, marynarkę i na uzbrojenie pokazuje, że do roku budżetowego 1931/32 wydatki na uzbrojenie, a więc na broń piechoty, kawalerii i artylerii, przewyższały łącznie wydatki na wojska techniczne, lotnictwo i marynarkę. Świadczyło to o wyjątkowo słabym nasyceniu wojska, nawet jak na ówczesne warunki, w technice wojskowej.

Trzeba mieć na uwadze fakt, że sprzęt samolotowy, okrętowy, samochody, czołgi, radiostacje polowe itd. były bardzo drogie w porównaniu z karabinami i bagnietami piechoty, szablami i lancami kawalerii oraz działami artylerii. Preliminowanie więc np. w roku 1931/32 ponad 44 mln zł na wojska techniczne, marynarkę i lotnictwo w porównaniu z prawie 76 mln zł na uzbrojenie wskazuje, że wojska techniczne, lotnictwo i marynarka nie odgrywały poważniejszej roli w przedwojennym wojsku. W latach następnych proporcje między wydatkami na uzbrojenie a wydatkami na wojska techniczne, marynarkę i lotnictwo zmieniły się na korzyść tych ostatnich. Jednakże w tym czasie wydatki na uzbrojenie stanowiły dalej poważną część budżetu, a wydatki na wojska techniczne, lotnictwo i marynarkę wzrastały stosunkowo nieznacznie. Biorąc to wszystko pod uwagę, jak i to, że wprowadzenie na uzbrojenie wojska dość skomplikowanego sprzętu (samoloty, czołgi itp.), a następnie przeszkolenie żołnierzy na tym sprzęcie wymagało dłuższych okresów czasu, oczywistym było, że w wojsku polskim przed wojną zasadniczą rolę odgrywały rodzaje broni nie wymagające większych nakładów na uzbrojenie, a więc piechota i kawaleria. Wydatki na wojska techniczne kształtowały się do 1933/34 roku stosunkowo równomiernie i nie przekraczały 2% wydatków budżetu wojska. Od 1934/35 roku nastąpił wzrost tej grupy wydatków osiągając w 1936/37 roku ponad 4% budżetu MSWojsk. Była to jednak dalej nieznaczna część budżetu wojskowego.

Wydatki na lotnictwo układały się w omawianym okresie bardziej nierównomiernie. Do 1931/32 roku w zasadzie wynosiły one mniej niż 3% budżetu MSWojsk, w następnych dwóch latach przekroczyły 6%, by dalej spaść znów do ponad 5%, a następnie do ponad 4% budżetu wojskowego.

Wydatki na marynarkę wojenną nieznacznie, ale systematycznie wzrastały dochodząc w 1936/37 roku do 4% budżetu MSWojsk. Mając na uwadze przedwojenną sytuację Polski i mały skrawek wybrzeża morskiego jakim Polska do 1939 roku dysponowała, porównanie wydatków na lotnictwo i marynarkę wojenną wskazuje na stosunkowo duże poświęcenie uwagi ze strony przedwojennego dowództwa wojska polskiego marynarce wojennej i zbyt małe zainteresowanie lotnictwem. Dla porównania wydatków na główne rodzaje broni można przytoczyć ogólną strukturę wydatków budżetowych Francji i Wielkiej Brytanii w okresie międzywojennym. Dane te posiadają ograniczoną wartość ze względu na to, że obejmować mogą nie zawsze te same pod względem przeznaczenia wydatki co budżet MSWojsk. Poza tym sytuacja Francji i Wielkiej Brytanii jako krajów morskich była inna. Pomijając duże wydatki na marynarkę wojenną wynikające z charakteru tych państw i posiadania przez nie odległych od metropolii kolonii, budżety te wykazywały o wiele wyższy odsetek wydatków na lotnictwo niż miało to miejsce w budżetach MSWojsk.

Tabela. Preliminowane wydatki budżetu MSWojsk na tabory, konie, żywienie zwierząt oraz broń pancerną i samochody w latach 1925-1936/37

Rok budżetowy	Tabory		Konie		Żywienie zwierząt		Broń pancerna i samochody	
	Tys. zł	W stos. do budżetu MSWojsk (w %)	Tys. zł	W stos. do budżetu MSWojsk (w %)	Tys. zł	W stos. do budżetu MSWojsk (w %)	Tys. zł	W stos. do budżetu MSWojsk (w %)
1925	3.414	0,53	5.137	0,80	24.849	3,88	5.963	0,93
1926	2.642	0,38	4.755	0,69	31.580	4,58	3.516	0,51
1927/28	4.957	0,79	61	0,01	31.528	5,06	5.365	0,86
1928/29	7.393	0,99	6.790	0,91	34.464	4,62	4.334	0,58
1929/30	6.487	0,81	7.344	0,92	41.048	5,16	4.300	0,54
1930/31	6.235	0,74	7.344	0,87	39.962	4,77	3.767	0,46
1931/32	6.739	0,80	7.006	0,84	33.819	4,04	5.750	0,69
1932/33	6.233	0,75	6.993	0,84	13.870	1,67	7.255	0,87
1933/34	4.291	0,52	6.917	0,82	14.767	1,79	10.847	1,32
1934/35	4.473	0,59	5.467	0,72	13.265	1,74	20.055	2,63
1935/36	4.440	0,58	5.373	0,71	11.782	1,55	22.484	2,95
1936/37	5.417	0,71	5.081	0,67	11.445	1,51	24.845	3,27

Źródło: Preliminarze budżetowe RP. Przedłożenia rządowe.

Stan motoryzacji wojska i jego nasycenie bronią pancerną charakteryzują dane zawarte w tabeli powyżej. Zgrupowano w niej wydatki budżetu MSWojsk na tabor, konie, żywienie zwierząt (pasze dla koni) oraz na broń pancerną i samochody.

Dane te pokazują, że przez dłuższy okres wydatki na tabor, konie i żywienie zwierząt znacznie przekraczały wydatki na broń pancerną i samochody. Do 1933/34 roku przewaga była nawet kilkukrotna. Dopiero w ostatnich latach przed wojną wydatki na broń pancerną i samochody były nieco wyższe od wydatków na tabor, konie i żywienie zwierząt, chociaż te ostatnie w dalszym ciągu odgrywały poważną rolę w budżecie. Same tylko wydatki na żywienie zwierząt były do 1931/32 roku kilka razy większe niż na broń pancerną i samochody. Pokazuje to zacofanie przedwrzesniowej armii w dziedzinie motoryzacji i jednocześnie zwrócenie dużej uwagi przez przedwojenne władze wojskowe na kawalerię. Z wyżej przedstawionych danych wynika, że uprzywilejowane były tradycyjne rodzaje broni jak piechota, artyleria, a przede wszystkim kawaleria. Bardzo powoli wprowadzano na uzbrojenie wojska nowoczesne rodzaje broni.

Wydatki osobowe

Największą pozycję wydatków stanowiły wydatki osobowe. W analizowanym okresie ich udział wahał się od 27,2% do 36,6% budżetu MSWojsk, przy czym od 1930/31 roku nie wynosił mniej niż 33%. Wydatki osobowe MSWojsk przedstawia poniższa tabela.

Tabela. Preliminowane wydatki osobowe z budżetu MSWojsk w latach 1925-1936/37

Rok budżetowy	W tys. złotych	W stosunku do budżetu MSWojsk (w %)
1925	174.060	27,2
1926	198.456	28,8
1927/28	218.518	35,1
1928/29	252.489	33,9
1929/30	258.976	32,6
1930/31	304.217	36,3
1931/32	305.963	36,6
1932/33	284.073	34,0
1933/34	274.257	33,3
1934/35	267.069	35,0
1935/36	258.321	33,9
1936/37	250.229	33,0

Źródło: Preliminarze budżetowe RP. Przedłożenia rządowe.

Strukturę wydatków na płace i różne świadczenia osobowe w 1936/37 roku przedstawiono poniżej. Na ogólną sumę 250.229 tys. zł przypadało na¹²²:

- a) płace- 242.197 tys. zł (96,8%);
- b) zasiłki i nagrody- 1.920 tys. zł (0,8%);
- c) składniki do państwowego zakładu emerytalnego- 370 tys. zł (0,1%);
- d) dodatki na umundurowanie oficerów i funkcjonariuszy niższych- 5.742 tys. zł (2,3%).

Wśród wydatków przeznaczonych na płace największą pozycję stanowiło uposażenie oficerów i podoficerów zawodowych. Ilustrują to poniższe tabele¹²³.

Tabela. Wojska lądowe

Etaty	Ilość etatów	Płace	
		w tys. złotych	w % funduszu plac wojsk lądowych
Oficerowie	17.905	108.090	46,7
Podoficerowie	37.000	96.950	41,8
zawodowi	211.110	7.400	3,2
Szeregowi	5.010	13.900	6,0
niezawodowi	2.790	5.200	3,3
Urzędnicy			
Funkcjonariusze i służba			

Źródło: Preliminarz budżetowy RP. Przedłożenia rządowe, 1936/7.

Tabela. Marynarka

Etaty	Ilość etatów	Płace	
		w tys. złotych	w % funduszu plac wojsk lądowych
Oficerowie	463	3.452	41,1
Podoficerowie	2.000	3.803	45,3
zawodowi	3.628	402	4,8
Szeregowi	155	471	5,6
niezawodowi	137	272	3,2
Urzędnicy			
Funkcjonariusze i służba			

Źródło: Preliminarz budżetowy RP. Przedłożenia rządowe, 1936/7.

¹²² Preliminarz budżetowy RP. Przedłożenia rządowe, 1936/7, s. 108.

¹²³ Tamże, s. 76 i nast.

Biorąc płace ogółem przypadają na poszczególne grupy:

- a) oficerowie – 46,0% funduszu płac;
- b) podoficerowie zawodowi – 41,6% funduszu płac;
- c) szeregowi niezawodowi – 3,2% funduszu płac;
- d) urzędnicy – 5,9% funduszu płac;
- e) funkcjonariusze i służba – 2,4% funduszu płac;
- f) inne wypłaty, jak wynagrodzenie rzeczoznawców, itp. – 0,9% funduszu płac.

Z powyższego zestawienia wynika, że decydujące znaczenie w wydatkach osobowych posiadało uposażenie oficerów i podoficerów zawodowych wynoszące w 1936/37 roku 87,6% funduszu płac. Było to wynikiem stosunkowo wysokich stawek płac oficerów i podoficerów zawodowych. Przeciętne miesięczne uposażenie oficera w wojskach lądowych wynosiło w 1936/37 roku 503 zł, w marynarce wojennej 621 zł, a podoficera zawodowego w wojskach lądowych 218 zł. Należy zaznaczyć, że uposażenie oficerów zawodowych w rzeczywistości było wyższe. Wynikało to z faktu, że w przeciętnym rocznym stanie etatów oficerskich umieszczano również oficerów rezerwy powoływanych na ćwiczenia. Oficerowie ci byli przeważnie w stopniu podporucznika, a więc pobierali najniższe uposażenie oficerskie. W związku z tym, iż stanowili oni ok. 10% etatów oficerskich, więc dość znacznie rzutowali na obniżenie przeciętnego uposażenia oficerskiego.

Porównanie miesięcznego uposażenia oficerów z uposażeniem pracowników umysłowych i funkcjonariuszy państwowych wskazuje na poważne uprzywilejowanie pierwszych w stosunku do drugich. Przeciętne miesięczne uposażenie np. oficera wojsk lądowych wynoszące w 1935 roku 502 zł miesięcznie było wyższe niż uposażenie 88,5% pracowników umysłowych, objętych ubezpieczeniem emerytalnym w ZUS¹²⁴. Przeciętne miesięczne uposażenie mężczyzn pracowników umysłowych objętych ubezpieczeniem emerytalnym wynosiło 280,5 zł¹²⁵, a więc miesięczne przeciętne uposażenie oficera wojsk lądowych było wyższe o 79%, a przeciętne uposażenie oficera marynarki wojennej było wyższe o 126%. Wydatki osobowe budżetu MSWojsk stanowiły dlatego zasadniczą grupę wydatków, ponieważ uprzywilejowani byli w płacach oficerowie i podoficerowie zawodowi.

Podsumowanie

W omawianym okresie widać tendencję do zaciemniania wydatków budżetowych MSWojsk, czego przejawem był schemat budżetu obowiązujący od 1937/38 roku.

¹²⁴ Mały Rocznik Statystyczny 1939, s. 277.

¹²⁵ Tamże, s. 276.

To zaciemnienie wydatków wojskowych stale się powiększało, ponieważ coraz większe sumy były przeznaczone na wojsko poza budżetem. Uniemożliwiało to należytą kontrolę wydatków wojskowych oraz stwarzało możliwości mało oszczędnej gospodarki tymi wydatkami. Duże stany ilościowe żołnierzy i koni powodowały stosunkowo wysokie wydatki wegetacyjne oraz stosunkowo małe na nowoczesną technikę wojskową. Taki układ wydatków budżetowych MSWojsk odzwierciedlał kierunek ich oddziaływania na gospodarkę Polski międzywojennej. Oddziaływanie to było duże na te dziedziny gospodarki, które związane były z produkcją środków utrzymania wojska. Wydatki na nowoczesny sprzęt wojskowy, chociaż stosunkowo w budżecie MSWojsk niewielkie, przedstawiały sobą dziesiątki – a wraz z wydatkami pozabudżetowymi na wojsko – setki milionów złotych. Ich oddziaływanie więc na gospodarkę nie było małe. Wysoki udział wydatków osobowych budżetu MSWojsk podyktowany był chęcią uprzywilejowania w stosunku do innych grup społecznych oficerów i podoficerów zawodowych, a przez to utrzymania silnego aparatu władzy państwa.

Tabela. Wydatki działu pierwszego budżetu MSWojsk w 1936/37 roku

Dział	Paragraf	Wydatki		
		w tys. zł	w % wydatków działu I	
Utrzymanie wojska	1. Płace	231.540	45,1	
	2. Różne świadczenia osobowe	1.900	0,4	
	3. Podróże służbowe i przesiedlenia	3.000	0,6	
	4. Środki lokomocji	1.370	0,2	
	5. Pomieszczenia	12.600	2,6	
	6. Wydatki biurowe	1.840	0,4	
	10. Wyżywienie	49.730	9,7	
	11. Umundurowanie	10.140	2,0	
	12. Konserwacja	9.650	1,9	
	13. Leczenie	1.640	0,3	
	14. Więziennictwo	150	0,02	
	Zaopatrzenie wojska	1. Płace	6.300	1,2
		2. Różne świadczenia osobowe	50	0,01
		3. Podróże służbowe i przesiedlenia	400	0,05
5. Pomieszczenia		1.100	0,2	
6. Wydatki biurowe		110	0,02	
10. Odnowienie materiałów		148.480	28,9	
11. Konserwacja materiałów		27.000	5,3	
Szkolenie	10. Wyszukowanie kontyngentu	1.390	0,2	
	11. Szkoły i kursy stałe	4.490	0,9	

Źródło: Preliminarz budżetowy RP na 1936/37 r. Przedłożenie rządowe.

Tabela. Wydatki działu drugiego budżetu MSWojsk w 1936/37 roku

Dział	Paragraf	Wydatki	
		w tys. zł	w % wydatków działu II
Utrzymanie wojska	3. Podróże służbowe i przesiedlenia	200	0,1
	10. Fundusz dyspozycyjny	8.000	5,2
	11. Remont i konserwacja nieruchomości	8.000	5,2
	12. Inne wydatki	1.760	1,2
Zaopatrzenie wojska	10. Uzupełnienie materiałów	20.510	13,4
	11. Remont i konserwacja nieruchomości	1.760	1,2
	12. Rezerwa zaopatrzenia	104.000	67,5
Szkolenie	10. Szkoły i kursy stałe	310	0,2
	11. Remont i konserwacja nieruchomości	1.070	0,7
	12. Koszty ćwiczeń	8.060	5,2
	13. Sprzęt szkoleniowy	220	0,1

Źródło: Preliminarz budżetowy RP na 1936/37 r. Przedłożenie rządowe.

Tabela. Wydatki działu trzeciego budżetu MSWojsk w 1936/37 roku

Dział	Paragraf	Wydatki		
		w tys. zł	w % wydatków działu III	
Utrzymanie wojska	1. Płace	8.400	44,2	
	2. Różne świadczenia osobowe	50	0,2	
	3. Podróże służbowe i przesiedlenia	240	1,2	
	4. Środki lokomocji	20	0,1	
	5. Pomieszczenia	320	1,6	
	6. Wydatki biurowe	40	0,2	
	7. Wyżywienie	1.500	7,9	
	8. Wyżywienie	160	0,8	
	9. Umundurowanie	150	0,8	
	10. Konserwacja	40	0,2	
	11. Leczenie			

Dział	Paragraf	Wydatki	
		w tys. zł	w % wydatków działu III
Zaopatrzenie wojska	1. Płace	390	2,0
	2. Różne świadczenia osobowe	10	0,05
	3. Podróże służbowe i przesiedlenia	10	0,05
	5. Pomieszczenia	50	0,2
	6. Wydatki biurowe	10	0,05
	10. Odnowienie materiałów	4.370	23,0
	11. Konserwacja materiałów w składnicach i warsztatach	3.240	17,0
Szkolenie	10. Wyszkolenie kontyngentu	10	0,05
	11. Szkoły i kursy stałe	90	0,5

Źródło: Preliminarz budżetowy RP na 1936/37 rok. Przedłożenie rządowe.

Tabela. Wydatki działu czwartego budżetu MSWojsk w 1936/37 roku

Dział	Paragraf	Wydatki	
		w tys. zł	w % wydatków działu IV
Utrzymanie wojska	11. Remont i konserwacja nieruchomości	170	0,7
	12. Inne wydatki	30	0,1
Zaopatrzenie wojska	10. Uzupełnienie materiałów	22.750	92,5
	12. Rezerwa zaopatrzenia	1.440	5,8
Szkolenie	10. Szkoły i kursy stałe	110	0,4
	12. Koszty ćwiczeń	130	0,5

Źródło: Preliminarz budżetowy RP na 1936/37 rok. Przedłożenie rządowe.

Tabela. Wydatki budżetu nadzwyczajnego MSWojsk w 1936/37 roku

Dział	Rozdział	Paragraf	Wydatki	
			w tys. zł	w % wydatków budżetu nadzwyczajnego
Wydatki niestałe wojsk lądowych	1. Utrzymanie	Nieruchomości	19.310	51,2
	2. Zaopatrzenie	Nieruchomości	3.930	12,3
	3. Wyszkozenie	Nieruchomości	6.200	20,0
Wydatki niestałe marynarki	1. Utrzymanie marynarki	Nieruchomości	2.100	6,5

Źródło: Preliminarz budżetowy RP na 1936/37 rok. Przedłożenie rządowe.

MILITARY EXPENDITURES IN POLAND IN THE INTERWAR PERIOD (1918-1939) AND THEIR IMPACT ON THE ECONOMY

Keywords: The Second Republic of Poland, the military budget, military expenditures, defence enterprises, statism, provisional budget, economic situation

SUMMARY

Military expenditures had profound impact on the establishment and development of the state-owned enterprises, which were characteristic for the economic system of the interwar Poland. Economists of the Second Republic generally agreed that military considerations justified the existence of those companies. However, the fundamental reason for the existence of said enterprises were the shortages of the domestic capital. The need to produce for the military's purposes motivated the state to engage directly in productive activity. The state's productive involvement took various forms, such as: units separated from the state administration, based on their specific regulations and possessing legal identity, commercialized companies, or – increasingly popular – shares in various commercial companies. Budgetary resources of the Ministry of the Army were allotted to the creation of such enterprises. Military enterprises possessed all the characteristics of the "statism" of that area. In case of Polish statism it was difficult to identify a dominant framework as it wasn't directed at subjecting certain parts of the economy to the state's control. The Polish approach to statism served as a way of offering state's assistance to private enterprises. Military enterprises were created, but additionally the state purchased the companies (or their parts) threatened by bankruptcy or those which didn't show indication of desired development.